

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Vermenselijking van dieren in Sprookjes en vertellingen: Over de relatie tussen mens en dier in de Lekturama's Luister Sprookjes en Vertellingen

Adrichem, Pauline van

Citation

Adrichem, P. van. (2024). *Vermenselijking van dieren in Sprookjes en vertellingen: Over de relatie tussen mens en dier in de Lekturama's Luister Sprookjes en Vertellingen*.

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [License to inclusion and publication of a Bachelor or Master Thesis, 2023](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3866051>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Vermenselijking van dieren in *Sprookjes en Vertellingen*

Over de relatie tussen mens en dier in de *Lekturama's Luister Sprookjes en vertellingen*

Pauline van Adrichem

S1702327

01-03-2024

Tweejarige educatieve master

Nederlands

Moderne Letterkunde

E. A. Op de Beek

Masterscriptie

Woordenaantal: 20.061

Inhoudsopgave

Inleiding.....	3
Theoretisch kader	5
Methode.....	9
Hoofdstuk 1 – De fabel.....	17
Hoofdstuk 2 – De sprookjes	21
Hoofdstuk 3 – De ‘verhalen’	27
Conclusie	37
Bibliografie	38
Bijlage 1 – Illustraties bij de fabels	40
Bijlage 2 – Illustraties bij de sprookjes	42
Bijlage 3 – Illustraties bij de ‘verhalen’	46
Bijlage 4 – Tabel 5	51

Inleiding

Tijdens het opruimen voor de babykamer stuiten vrienden op de Lekturamareeks uit de jaren tachtig van de vorige eeuw: *Lekturama's Luister Sprookjes en Vertellingen*.¹ Nieuwsgierig als ik ben, blader ik wat door de boeken heen. In de inhoudsopgave van *Tafeltje dek je, ezeltje strek je* zie ik het volgende verhaal:

Rosina moet vermageren: *Rosina, een olifant in de dierentuin, wordt door de dierenoppassers "Dikkerdje" genoemd. Ondanks dat ze dit niet leuk vindt, blijft ze snoepen. Op een dag blijft ze steken in de deur van het olifantenhuis. Met hulp van Peter, de zoon van een van de oppassers, gaat Rosina dan toch vermageren.* (1985, 5)

Dat een olifant 'Dikkerdje' wordt genoemd, verbaast me en zeker als ze dat zelf niet leuk vindt. Het maakt me nieuwsgierig naar de rol van dieren in deze reeks. De Lekturamareeks is namelijk een populaire verzameling uit de jaren tachtig die dan ook door veel kinderen wordt gelezen.

Naast dat er veel mensen zijn opgegroeid met de *Luistersprookjes en vertellingen* van Lekturama en het daarmee een groot publiek heeft bereikt, is het ook interessant om deze reeks onder de loep te nemen. Vanessa Joosen, gespecialiseerd in de Nederlandse en Engelse jeugdliteratuur, zegt in *Een land van waan en wijs*, dat de reeks aansluit "bij de hernieuwde interesse in wereldsprookjes" (Joosen, 2016, 11). Daarbij gaat het niet alleen om westerse sprookjes, maar ook om andere soorten verhalen, zoals oosterse en Afrikaanse volksverhalen. Bij sommige verhalen worden ook schrijvers of verzamelaars genoemd. Bij de sprookjes zijn dat onder andere: de gebroeders Grimm, Hans Christian Andersen, Charles Perrault, Ludwig Bachstein en Oscar Wilde. Bij de fabels wordt Aesopus genoemd. Daarnaast zijn sommige verhalen bewerkt voor deze reeks en andere zijn hier speciaal voor geschreven. Bij een aantal verhalen staat in de inhoudsopgave of in het voorwoord waar de verhalen vandaan zijn gekomen en wie ze geschreven of opgetekend hebben. De illustrators van de verhalen kunnen per verhaal verschillen. Zo kunnen er dus in één boek verschillende tekenstijlen te zien zijn. In de reeks komen verder verschillende soorten verhalen voor, onder andere fabels, sprookjes, verhalen en gedichten. Dierenverhalen worden in de reeks ook los genoemd. Onduidelijk is of deze verhalen verder onderverdeeld kunnen worden in bijvoorbeeld fabels en overige dierenverhalen. Fabels zijn immers dierenverhalen, maar dierenverhalen hoeven geen fabels te zijn. Deze accuraatheid ontbreekt vaker in de aanduiding van het genre die door de reeks zelf wordt gegeven. Zo worden ook volksverhalen en volkssprookjes door elkaar gebruikt.

In mijn scriptie staat centraal welke rol dieren innemen in deze reeks en hoe dat zich verhoudt tot het genre waartoe de tekst gerekend kan worden. Het genre is relevant, omdat de impliciete normen van bepaalde verhaaltypen iets kunnen zeggen over de relatie tussen mensen en dieren. Daarnaast verhoud ik me ook tot de theorie over deze relatie. De theorie over de verhouding tussen dieren en mensen vormt dan ook het theoretisch kader van mijn onderzoek. Dit onderzoek bevindt zich verder op het snijvlak van *animal studies* en jeugdliteratuur, waarbij *animal studies* een overkoepelende term is voor onderzoeken over de relatie tussen dieren en mensen. In dit onderzoek draait het bij jeugdliteratuur om de rol die dieren hierin spelen. Hier kom ik bij het theoretisch kader op terug. Aan de hand van een indeling, genoemd bij de methode, ga ik bij de verhalen na in hoeverre de dieren vermenselijkt zijn om zo te bepalen wat de relatie is tussen dieren en mensen. Naast deze indeling bespreek ik ook of dieren focaliseren en hoe de dieren omgaan met (menselijke) emoties. De vraag die in dit onderzoek centraal staat is: Wat zegt de rol van de dieren in de verhalen uit *Lekturama's Luister Sprookjes en Vertellingen* ons over de relatie tussen mens en dier?

Deze scriptie is als volgt opgebouwd. Na de beschrijving van het theoretisch kader en de methode volgen drie hoofdstukken waarin de bevindingen over de rol van de dieren in respectievelijk

¹ De afbeelding op de titelpagina is de steeds terugkerende afbeelding in de kaft van alle *Lekturama's Luister Sprookjes en Vertellingen*.

de fabel, het sprookje en 'het verhaal' zijn beschreven. Op basis van deze bevindingen trek ik in het laatste hoofdstuk een aantal conclusies waarmee ik de onderzoeksvraag beantwoord.

Theoretisch kader

Animal studies

De aanduiding *Animal Studies* is een verzamelnaam voor de verschillende soorten manieren om dieren en de relatie tussen dieren en mensen te onderzoeken. De grootste twee stromingen binnen het relatief jonge wetenschapsgebied zijn *Human-Animal Studies* (HAS) en *Critical Animal Studies* (CAS). Bij HAS staat het volgende doel centraal: “Given that most practitioners of HAS are trained in the humanities and social sciences, the focus of their research is usually on the status and significance of animals within human societies and on the importance of the human–animal bond for understanding the formation of human individuals and culture” (Calarco, 2021, ix). De relatie tussen mens en dier staat dus centraal om zo beter begrip te krijgen van de menselijke individuen en cultuur. Bij CAS gaat het juist om het volgende: “CAS, then, is driven by a more activist orientation and maintains that the primary goal of animal studies should be to contest violence and discrimination against animals. It is important to note that, according to CAS scholars and activists, the mistreatment of animals does not result simply from sloppy thinking or irrational beliefs but instead reflects the social and economic interests of the capitalist ruling class and various animal industries” (Calarco, 2021, x). Bij CAS gaat het dus om een meer activistische benadering die vooral geweld en discriminatie tegen dieren tegen wil gaan. Er zijn nog andere manieren om de relatie met dieren te onderzoeken. Calarco, professor filosofie, heeft hier in *Animal studies: The key concept* (2021) een overzicht van gemaakt.

Animal studies, het onderzoek naar de relatie tussen mens en dier, is een interdisciplinair onderzoeksveld dat in het begin van de jaren '90 via de sociale wetenschappen onder meer naar de geesteswetenschappen is gekomen (Baker, 2001, XXXII). Binnen dit onderzoeksveld is duidelijk geworden dat de relatie tussen mensen en dieren in de loop der tijd is veranderd. Auteur van sciencefiction en fantasieboeken, Ursula K. Le Guin, maakt in ‘Cheek by Jowl; Animals in Children’s Literature’, een *Arbuthnot* lezing, onderscheid tussen de wijze waarop in verschillende periodes dieren verbeeld worden in de jeugdliteratuur (Le Guin, 2004, 21-22). Ze geeft eerst een beschrijving van de manier waarop er in verschillende periodes tegen dieren werd aangekeken. In de prehistorie waren de dieren en de mensen gelijk aan elkaar. Ze hadden allebei hun eigen plek in de voedselketen. Wanneer de mensen steeds meer in steden gaan wonen, komt er een hiërarchie. De mens zet zichzelf langzaam boven de dieren. Doordat de mens steeds minder afhankelijk was van de dieren en deze ook steeds verder weg stonden – de mensen leefden immers alleen met andere mensen bij elkaar in steden – komt er een scheiding tussen dieren en mensen. In de achttiende eeuw is het denken in dieren als de ‘ander’ verder ontwikkeld toen de ‘Natuur’ werd bedacht. Alles wat niet menselijk was, was natuur en daarmee dus ‘de ander’. In de twintigste eeuw, met de uitvinding van de auto, zijn zelfs de paarden niet meer noodzakelijk en is het dus mogelijk om een leven te leiden zonder interactie met ‘andere dieren’. Ook de voedselproductie van dieren staat ver van de mens af. Dat betekent dat men een eigen interactie gaat zoeken met de *nonhuman*, de dieren, waarbij huisdieren en dieren in boeken of TV het idee creëren dat we nog steeds een interactie hebben met de dieren. Deze interactie is enkel kunstmatig.

Vervolgens koppelt Le Guin aan deze geschiedenis drie perioden hoe de dieren in de literatuur worden verbeeld. In de prehistorie zijn het vooral mythes waar de dieren in voorkomen, die zich voorbereiden op de komst van mensen. Ortiz Robles, literatuurwetenschapper, benoemt daarom ook dat deze verhalen niet gaan over de dieren, maar gaan over de mensen en hoe ze verschillen van de dieren (Ortiz Robles, 2016, 1). Vanaf het moment dat mensen als gevolg van de industrialisering in steden gaan wonen zijn dieren vooral terug te zien in volksverhalen, sprookjes en fabels. Net zoals bij de verhalen van de prehistorie zijn deze verhalen gericht op zowel kinderen als volwassenen. In de derde periode, de postindustriële periode, worden de dieren irrelevant gevonden door volwassenen en worden dierenverhalen gezien als voornamelijk geschikt voor kinderen. In de moderne wereld zijn dieren, zoals hierboven benoemd, namelijk niet meer van essentieel belang voor volwassenen zoals

vroeger of niet zo zichtbaar als vroeger. Zo rijden we tegenwoordig in auto's en niet meer met paard en wagen. Bij deze laatste periode categoriseert ze de verschillende manieren hoe dieren voorkomen in boeken. (Le Guin, 2004).

Cultureel historicus Berger geeft in *About looking* ook weer dat de mens zich eerst verwant zou voelen met de dieren, omdat dier en mens op elkaar lijken, maar daardoor krijgt de mens de behoefte om zich van het dier te onderscheiden. Het onderscheid tussen mens en dier wordt gemaakt op grond van het gegeven dat de mens in staat is om symbolisch te denken, wat voortkomt uit de ontwikkeling van de taal. Dit symbolisch denken wordt ook toegepast op dieren, waarbij dieren symbolisch kunnen worden neergezet, ofwel worden gerepresenteerd en bepaalde karaktereigenschappen toegewezen krijgen. Soms zijn dat ook menselijke eigenschappen. Zo worden de leeuw en de panter vaak voorgesteld als moedig (Berger, 1991, 7-11). Het toewijzen van menselijke eigenschappen aan dieren wordt 'antropomorfisme' genoemd (Honings & Op de Beek, 2023, 10).

De dieren blijven ondanks dat ze steeds minder in de menselijke wereld aanwezig zijn nog wel een rol spelen tot, in de negentiende eeuw, Descartes een onderscheid maakt tussen het lichaam en de ziel. Descartes maakt dan de kloof tussen dier en mens groter door het dier als machine voor te stellen. Een dier is volgens hem namelijk zielloos en zou daarom functioneren als een machine (Berger, 1991, 11). Tot de industriële revolutie zijn dieren volgens Berger dan ook zo gezien. Daarna degradeert de status van het dier volgens hem verder en verdwijnt het dier ook steeds verder uit de samenleving, doordat de dieren dan enkel goed zijn voor het voedsel en dit voedsel ook buiten het menselijk zicht wordt geproduceerd (Berger, 1991, 13). Vanaf dat moment verandert ook het beeld van de dieren. Zo kunnen er ook huisdieren worden gehouden zonder dat het hebben van deze huisdieren een functie heeft. Zo had men vroeger bijvoorbeeld een hond voor de jacht. Nu hoeft de hond geen jachthond meer te zijn. Het hebben van huisdieren enkel om het hebben van huisdieren, zonder dat deze dus van nut zijn, is dan ook een menselijke uitvinding. Het leven van deze huisdieren wordt gecreëerd door de mensen die deze huisdieren houden (Berger, 1991, 14). De wilde dieren zijn teruggebracht tot een *wildlife* dat alleen nog bestaat in onze eigen fantasie, want nergens ter wereld is nog werkelijk sprake van een 'wildernis' (Berger, 1991, 17). In de representaties van dieren, in kunst bijvoorbeeld, is ook terug te zien dat de dieren vaker in "menselijke" situaties worden geplaatst (Berger, 1991, 19). Ortiz Robles betoogt daarom ook dat hoe mensen over dieren denken gecreëerd is door de mens zelf (Ortiz Robles, 2016, IX-X). Deze representaties weerspiegelen namelijk aan de ene kant hoe wij over dieren denken, maar tegelijk geven deze representaties juist vorm aan dit denken. De representaties beïnvloeden dus zowel hoe wij denken over dieren en onszelf. Baker laat in *Picturing the beast* zien hoe de dieren in kunst en afbeeldingen worden weergegeven (Baker, 2001). Deze representaties van dieren zijn ook relevant om in de literatuur te onderzoeken. Ortiz Robles stelt zelfs dat literatuur een goede manier is om de relatie tussen mens en dier te onderzoeken (Ortiz Robles, IX-X). Literatuur zal niet of nauwelijks anatomische of psychologische vragen over dieren beantwoorden, maar kan wel ingezet worden om de relatie tussen mens en dier in de geschiedenis te onderzoeken. Literatuur is bovendien geschikt om deze relatie te onderzoeken, omdat in de literatuur alles gezegd mag worden, ook datgene waarop een taboe ligt.

Hoe de mens over dieren denkt, is afhankelijk van de afstand waarop ze met elkaar samenleven. Na de Industriële Revolutie is de afstand tussen het dier en de mens groter geworden. De mens kan zich dan ook niet werkelijk in een dier verplaatsen en zich eigenlijk alleen een fictionele verbeelding maken van de wijze waarop dieren leven. Schrijvers die dat doen, zijn daarmee ook bezig met de vraag hoe het is om een dier te zijn en andersom hoe het is als een dier een mens is (Ortiz Robles, XI & 1). Vrijwel uitsluitend dieren waar de mens meer mee te maken heeft gehad, komen dan ook in de literatuur voor; bijvoorbeeld dieren waarop gejaagd werd, gedomesticeerde dieren of dieren die we eten (Ortiz Robles, 19).

Belangrijk voor dit onderzoek over de relatie tussen dier en mens en de vermenselijking van dieren in de Lekturamareeks zijn de emoties van dieren. De Vere, PhD student *Marine Mammal Behavior and Cognition Lab*, en Kuczaj, professor psychologie, geven een overzicht over de studies rondom dierlijke emoties (De Vere en Kuczaj, 2016). Uit de onderzoeken blijkt dat er geen consensus

is of dieren emoties hebben en of er een bewustzijn nodig is om emoties te ervaren. De Vere en Kuczaj gaan er uiteindelijk vanuit dat dieren emoties hebben. Positieve en negatieve ervaringen bij dieren zijn namelijk door verschillende stimulansen waargenomen. De verschillende signalen van emoties, die door de stimulansen zijn opgewekt, zouden wel op een andere manier zichtbaar kunnen zijn dan de manier hoe dit bij mensen zichtbaar is en herkend wordt. Ze geven daarnaast ook aan dat het gevoel van emoties per individu kan verschillen. Ze gaan er dus vanuit dat dieren emoties hebben, maar dat dit niet betekent dat deze emoties op een gelijkwaardige manier ervaren worden. Daarnaast betekent het ook niet dat deze emoties bij dieren lijken op de emoties die mensen ervaren. Dat betekent voor dit onderzoek dat ik me aansluit bij De Vere en Kuczaj en veronderstel dat dieren inderdaad emoties hebben. Hoe die emoties geïnterpreteerd of gerepresenteerd worden, kan wel een invulling van de mens zijn en daarmee iets antropomorfs hebben. Hoe de emoties tot uiting komen, bijvoorbeeld dieren die huilen met tranen of gezichtsuitdrukkingen, maakt mijns inziens de dieren antropomorf. Ook de manier waarop de dieren omgaan met hun emoties kan een dier meer of minder menselijk maken. Bij de analyse van de verhalen zal ik daarom ook kijken naar hoe emoties bij de dieren worden gepresenteerd en eventueel geïnterpreteerd.

Dieren in (kinder)verhalen

De vermenschelijking van die dieren en daarmee de relatie tussen mens en dier is dus een interessant onderzoeksgebied, waarbij onder andere de vraag centraal staat welke rol de dieren in de verhalen krijgen. Literatuurwetenschapper Ortiz Robles geeft aan dat dieren in de literatuur geclassificeerd kunnen worden op basis van hun representatie: “The categories could include: Animals that are represented as though they were human (talking animals); animals that are not real (fantastic animals); animals that appear as symbols (symbolic animals); animals that are real (real animals); etc.” (Ortiz Robles, 2016, 22). Van der Mark, student Nederlandse Taal en Cultuur aan de universiteit Groningen, is specifiek in de vermenschelijking en geeft in haar bachelorscriptie “... want dieren zijn precies als mensen” een overzicht van verschillende verschijningsvormen van vermenschelijking (Van der Mark, 2018, 5). Verschillende voorbeelden die ze geeft, zijn het dragen van kleding door dieren, het kunnen praten en denken, wonen in huizen en lopen op twee poten. Binnen de stripverhalen onderscheidt Joost Pollmann verschillende categorieën van vermenschelijking wat het spreken en denken van dieren betreft. In de eerste categorie gedraagt een dier zich zoals een dier zich zou horen te gedragen en brengt enkel dierengeluiden voort. Bij de volgende categorie hebben de dieren wel een mogelijkheid tot denken, maar hierin wordt alleen de lezer zelf aangesproken. De vierde wand wordt doorbroken. In de derde categorie kunnen dieren alleen tegen andere dieren praten. De dieren uit de vierde categorie kunnen tegen kinderen praten en bij de vijfde categorie kunnen deze dieren ook tegen volwassenen praten. Joost Pollmann rekent welsprekendheid ook tot een sterke mate van vermenschelijking (Pollmann, 2009, 29). Vergelijkbaar is de indeling die Le Guin gebruikt als ze de boeken uit de moderne tijd probeert te categoriseren. De eerste categorie noemt ze *The Animal Biography*, waar de dieren zich zouden gedragen als gewone dieren en er geen interactie tussen mens en dier plaats vindt. De tweede categorie lijkt hierop, maar de dieren zijn in zekere mate meer vermenschlijkt doordat ze bijvoorbeeld kleren dragen. Dieren kunnen in deze verhalen onderling ook communiceren, maar er is geen gesprek tussen mens en dier, hoewel kinderen de taal van de dieren kunnen verstaan. Bij de volgende categorie staat de relatie tussen mens en dier centraal. In de laatste categorie leven de dieren met de mensen of zijn ze een weerspiegeling van mensen. Hierin is niemand superieur op basis van soort. De transformatie (de dieren zijn eigenlijk mensen) en de dierlijke helper zijn twee terugkerende manieren hoe dieren in dit soort verhalen worden gepresenteerd (Le Guin, 2004). Voor mijn analyse zal ik een combinatie van de bovenstaande indelingen hanteren met daarnaast ook een aanpassing, aangezien het bovenstaande geen rekening houdt met verhalen waarin alleen dieren een rol spelen. Dat zou betekenen dat de fabel, waarin alleen dieren een rol spelen, automatisch bij de eerste categorie uitkomt, die van dier-dieren. Er is namelijk geen interactie met mensen. Dat is mijns inziens niet juist, omdat deze dieren ook mensen kunnen representeren en daarmee toch erg vermenschlijkt kunnen zijn.

Het antropomorfisme zit ook verweven in het plot van de verhalen. De dieren in de dierenverhalen worden namelijk ingezet om de menselijke standaard en de menselijke moraal te verduidelijken. De dieren handelen zoals mensen zouden handelen in plaats van hoe dieren zich zouden gedragen. Daarbij lijkt het onderscheid tussen mens en dier vooral door instinct te komen. Dieren zouden meer geleid worden door instinct. Bij sommige verhalen, zoals Tarzan en Jungleboek, eindigt het plot bij de geciviliseerde samenleving. In deze verhalen is er een hoofdpersonage dat in de natuur leeft, maar zich uiteindelijk voegt bij de 'geciviliseerde' samenleving en dus bij hun eigen menselijke soort. Ze schudden het dierlijke als het ware van zich af en worden onderdeel van de menselijke samenleving. (Ortiz Robles, 2016, 20). De menselijke, 'geciviliseerde' samenleving lijkt daarmee een hogere status te hebben dan het dierenrijk. Het is daarmee de vraag of dieren daadwerkelijk minder geciviliseerd zijn of dat dit concept door mensen is bedacht, omdat dit ons een gevoel van dominantie geeft over de dieren.

Een andere manier waarop dieren geanalyseerd kunnen worden is door te onderzoeken wat voor rol de dieren hebben in het verhaal. Dit kan per genre verschillend zijn. Joosen en Vloeberghs, docent jeugdliteratuur aan Universiteit Antwerpen, stellen in ieder geval dat er in dierenverhalen een ontmoeting is tussen het dierlijke en het menselijke. Om de mogelijkheid tot identificatie te vergroten zijn de illustraties van de dieren of de tekst over de dieren voor een gedeelte vermenselijkt. Zo krijgen dieren bijvoorbeeld menselijke attributen, waardoor er tussen de dieren en de menselijke lezer nabijheid en afstand, herkenning en vervreemding wordt gecreëerd (Joosen en Vloeberghs, 2020, 84). Fabels zijn verhalen waar enkel dieren een rol spelen. Ortiz Robles noemt naast fabels nog een aantal genres waarin dieren doorgaans veel voorkomen. In de eerste plaats in de *pastorale vertelling*, ofwel landelijke verhalen, en in kinderliteratuur. Daarnaast zijn er genres waarbij dieren belangrijk zijn voor het verhaal, maar niet bij de specifieke kenmerken van dat genre horen, zoals epische verhalen, ridderromans, gedichten over de natuur en *'it' narratives*. Als laatste worden de verhalen genoemd waarbij dieren mogelijk een rol spelen maar niet standaard in de verhalen zitten. Dit is het geval bij naturalisme, koloniale verhalen, *science fiction*, *frontier tales* en avonturenverhalen (Ortiz Robles, 2016, 20). De kinderliteratuur valt mijns inziens verder in te delen in subgenres, zoals sprookjes. In reisverhalen komen, zoals Honings en Op de Beek laten zien in *Animals in Dutch travel writing, 1800-present* ook veel dieren voor. In dit soort verhalen hebben dieren vaak drie mogelijke functies, zoals Elizabeth Leane betoogt, namelijk het dier als object van een queeste, het dier als instrument om mee te reizen of het dier als een reispartner (Honings & Op de Beek, 2023, 15-16).

Er zijn dus verschillende manieren om dieren in verhalen te onderzoeken, waarbij er een onderscheid kan worden gemaakt tussen de rollen van dieren in verschillende verhalen en de mate waarin deze dieren zijn vermenselijkt. Dit wordt verder toegelicht in de methode.

Methode

In dit onderzoek wordt de rol van dieren in de verhalen van de Lekturamareeks *Luister Sprookjes en vertellingen* onderzocht. Er wordt zowel gekeken naar de rol van dieren als de vermenselijking van deze dieren binnen de verhalen. Hierboven is onder andere de categorisering van Pollmann over het spreken en denken van de dieren besproken en de vermenselijking die daaruit voortkomt (Pollmann, 2009, 29). Pollmann is erg mensgericht doordat hij kijkt of dieren met mensen praten. Er zijn echter ook verhalen waarin enkel dieren voorkomen en deze dieren zich niet gedragen zoals dieren zich zouden horen te gedragen. Daarom gebruik ik in grote lijnen de indeling van Pollmann, maar vul ik deze aan zodat bij de verhalen waar enkel dieren in voorkomen aan deze dieren ook een zekere mate van vermenselijking kan worden toegeschreven. Hierbij worden onder andere de aspecten die Van der Mark noemt toegevoegd, zoals het dragen van kleding, het wonen in een huis en het voortbewegen op twee poten. Die informatie kan zowel ontleend worden uit de tekst als uit de illustraties. De tekenstijl kan daarmee ook van invloed zijn op de vermenselijking van de dieren. Hierbij zijn dieren die meer cartoonesk zijn getekend meer vermenselijkt dan dieren die realistisch getekend zijn. In de bijlage zijn de relevante illustraties van de verhalen per hoofdstuk toegevoegd. Verder ontbreekt in de indeling van Pollmann het antropomorfisme, dus het toekennen van menselijke eigenschappen aan dieren. Ook deze is in mijn indeling toegevoegd. Daarnaast stellen Joosen en Vloeberghs dat dieren die met een hoofdletter worden gespeld een eigen identiteit krijgen (Joosen en Vloeberghs, 2020, 101). Ook dieren die namen krijgen, hebben mijns inziens een eigen identiteit en daarmee ook een persoonlijkheid en dat maakt de dieren ook meer menselijk. De categorieën worden dan als volgt onderscheiden:

Tabel 1: De vermenselijking van dieren in een tabel weergegeven

	Categorie	Betekenis
1	Een dier is een dier	Een dier gedraagt zich als een dier zou horen te gedragen. Het brengt enkel dierengeluiden voort.
2	De dieren hebben een bewustzijn.	Het dier kan denken, maar dit is enkel bij de lezer bekend.
3	Dieren kunnen praten.	Dieren praten onderling met elkaar. Er is dus taal tussen de dieren.
4	Dieren krijgen menselijke eigenschappen en attributen	Dieren kunnen praten met elkaar en met mensen, als zij in het verhaal aanwezig zijn. De dieren krijgen ook menselijke eigenschappen en attributen en voeren menselijke handelingen uit in een dierlijke omgeving.
5	Dieren zijn het evenbeeld van mensen	Dieren zijn welbespraakt. Ze zien eruit als mensen doordat ze kleding aan hebben en op twee poten lopen. Ze wonen in huizen. De personages hadden eigenlijk ook mensen kunnen zijn. Mens en dier zijn dus gelijk. De dieren krijgen ook hun eigen identiteit doordat ze met een hoofdletter zijn gespeld.

In deze indeling wordt ervan uitgegaan dat de dieren steeds meer menselijk zijn naar mate de dieren in een hogere categorie kunnen worden ingedeeld. Zo is dus zichtbaar in hoeverre de dieren binnen een bepaald genre vermenselijkt zijn. Deze tabel is daarmee een hulpmiddel om diverse relaties tussen mens en dier te omschrijven, al is een indeling niet zalmakend. Niet alles is namelijk in een indeling te vatten. Dit geldt bijvoorbeeld voor emoties. Zoals bij het theoretisch kader vermeld, kunnen ook dier-dieren emoties hebben, maar de invulling van die emoties kan wel menselijk gerepresenteerd of

geïnterpreteerd worden. In elk verhaal waar emoties van dieren terugkomen, wordt daarom geanalyseerd in hoeverre dit antropomorf is. Daarin staat vooral centraal hoe die emotie zichtbaar is en hoe het dier reageert op deze emotie.

Dat dieren in verhalen in staat zijn te focaliseren – of dat wij in staat zijn dat via hen te doen, kan ook bijdragen aan de vermenschelijking van de dieren. Zo kan het focaliseren vanuit het dier gerekend worden tot categorie 2, een personage heeft immers een ‘bewustzijn’ nodig om te kunnen focaliseren. Focalisatie is namelijk de visie van waaruit ‘gekeken’ wordt. Vertellen en zien moeten binnen de verhaaltheorie los worden gekoppeld. Zowel de verteller als de focalisator kunnen de lezer beïnvloeden. Het gaat bij focalisatie om zintuigelijke waarnemingen, gedachtes, meningen en oordelen die je via een personage over een andere personage leest. Je bekijkt het verhaal als het ware vanuit het gezichtspunt van het personage (Van Boven en Dorleijn, 2018). Als een dier focaliseert in de verhalen krijgt dat dier dus een ander soort rol en kan het daarmee ook bijdragen aan de vermenschelijking van dat dier.

Naast de vermenschelijking van dieren wordt ook de functie van de dieren binnen bepaalde genres en verhaalstructuren onderzocht. Per verhaal wordt bepaald of het dier een bijrol vervult of de rol van hoofdpersonage inneemt en in die rol ook focaliseert. In verhalen staat ook vaak een probleem centraal dat moet worden opgelost. Het is dan interessant om te onderzoeken of het dier ook initiatief neemt of agency heeft bij het oplossen van de problemen, of juist niet. Daarnaast is het ook interessant om te analyseren hoe vaak dieren worden gebruikt voor een morele of educatieve les. Vervolgens kunnen de verschillende verhalen binnen één genre worden vergeleken om zo te bepalen of er een prototypische rol is weggelegd voor de dieren binnen een genre. Uiteindelijk kunnen er wellicht ook algemene uitspraken worden gedaan welke rol de dieren binnen de Lekturamareeks innemen en wat dat precies zegt over de relatie tussen mensen en dieren.

De reeks

De Lekturamareeks bestaat uit zevenentwintig boeken die op zichzelf weer uit verschillende verhalen bestaan. Deze verhalen zijn binnen de reeks al in genres ingedeeld en dit wordt aangekondigd in de inhoudsopgave of het voorwoord. De aanduiding in de reeks zelf is echter niet altijd duidelijk of eenduidig. Zo is ‘De rattenvanger van Hamelen’ volgens de reeks zowel een sage als een klassiek sprookje. Er zijn ook verhalen die niet nader worden ingedeeld. Dan staat er bijvoorbeeld dat er in deze editie een bepaald aantal moderne sprookjes in het verhaal zitten, maar welke verhalen dan precies tot een modern sprookje worden gerekend, is niet helder. Daarnaast wordt van sommige verhalen het genre helemaal niet genoemd. In de onderstaande tabel (tabel 2) zijn de verhalen opgenomen waar een dier in de titel wordt genoemd en daar onder een tabel (tabel 3) waar uit de inhoudsopgave van de boeken blijkt dat dieren een rol spelen in dat verhaal en die niet worden genoemd in de titel. De titel van de boeken zijn steeds dikgedrukt en daaronder staan de titels van de verhalen met dieren in dat boek. Soms is enkel de titel van het boek genoemd. Dit betekent dat er geen verhalen met dieren in de inhoudsopgave of in de titel zijn genoemd. Vanwege de omvang van de scriptie zijn fantasiedieren, zoals de eenhoorn, uitgesloten. Soms wordt er niet duidelijk een genre aangegeven, dan is in rood het meest waarschijnlijk genre benoemd. In een enkel geval was ook dat niet mogelijk en is het genre niet benoemd. Sommige verhalen komen in verschillende boeken van de reeks terug, zoals Brammetje Braam. Bij een van die boeken blijkt uit de inhoudsopgave dat er een spin in de hoed van Brammetje Braam woont. Op basis daarvan zijn alle verhalen van Brammetje Braam toegevoegd in dit overzicht. Op basis van de inhoudsopgave zijn er ook enkele titels waar dieren in voorkomen afgevallen, zoals ‘Dappere Eland’. Het bleek namelijk te gaan om een Indianenjongen die Eland heet en niet om het dier.

Tabel 2: Verhalen waar dieren in de titel worden genoemd.

Titel	Genre
<i>De rattenvanger van Hamelen</i>	
De rattenvanger van Hamelen	Sage/ Klassiek sprookje
Soedi en de tijger	Volkssprookje/ modern sprookje/ fabel
De herdersjongen en de wolf	Volkssprookje/ modern sprookje/ fabel
Hoe de tijger zijn strepen kreeg	Volkverhaal
Het toverpaard	Niet westers sprookje
<i>De kleine zeemeermin</i>	
De egel die de zee ging halen	Modern kinderverhaal/ modern sprookje
<i>Het lelijke jonge eendje</i>	
Het lelijke jonge eendje	Klassiek sprookje
De gelaarsde kat	Sprookje
De inhalige vos	Fabel
De haas en de schildpad	Fabel
<i>Sneeuwwitje</i>	
Hoe Broer Konijn drie domoren ving	Dierenverhaal
De raaf en de vos	Fabel
De vriendelijke beer	Volkssprookje
<i>Het dappere kleermakertje</i>	
Het sterke konijn	Volkverhaal
De wolf in schaapskleren	Fabel
Vader en de kat in de boom	Modern kinderverhaal
De elf wilde zwanen	Klassiek sprookje
<i>Klaas Vaak</i>	
De verwaande stier	Stripverhaal/ dierenverhaal
Een avontuur van Bertje Big	-
<i>Doornroosje</i>	
De drie bokken	Een sprookje uit het dierenrijk
Dot en de Kangoeroe	Kinderverhaal
<i>Vrouw Holle</i>	
De nachtegaal	Oud volksverhaal ² / volkssprookje
De dieren van het circus staken	Dierenverhaal

² Volgens inhoudsopgave een oud volksverhaal, maar op grond van het voorwoord blijft er enkel een volkssprookje over.

Zwervertje de heksenkat/ scheepskat/ ridderkat/ keukenkat	Kinderverhaal
Het paard met de korte benen	Modern sprookje
De slang en de roos	Modern sprookje
Tafeltje dek je, ezeltje strek je	
Tafeltje dek je, ezeltje strek je, knuppel uit de zak	Klassiek sprookje
De picknick van de schildpadden	Dierenverhaal
Heidi	
Repelsteeltje	
De boze rat	Volkssprookje
Floortje, de leeuwentemster	Modern sprookje
De mol en de waterrat	Modern sprookje
Gelukkige Hans	
De Chinese Nachtegaal	
De Chinese Nachtegaal	Klassiek sprookje
De Mol, de Waterrat en de Pad 'Op trektocht' / 'Wie niet horen wil...' / 'De achtervolging' / 'Het geheim van de Das'	Wereldjeugdliteratuur/ Modern sprookje
De ganzenhoedster	
De ganzenhoedster	Klassiek sprookje
Avonturen van een muis in de sneeuw	Dierenverhaal
Roodkapje	
De hond en de vette kluif	Fabel
De gans met de gouden eieren	Fabel
De kikkerprins	
De kikkerprins	Volkssprookje
De leeuw en de pauw	Fabel
Meneer Spin en het gekostumeerde bal	Volksverhaal
De drie biggetjes	Klassiek sprookje
De eerste ijsbeer op de Noordpool	Dierensprookje
De Bremer stadsmuzikanten	
Adriaan Aap leert toveren	Kinderverhaal/ fantasie verhaal
De spin en de slang	Dierenverhaal
Hans en Grietje	

De Stadsmuis en de Veldmuis	Fabel
De onnozele Hals	
Assepoester	
De leeuw en de muis	Fabel
De krekel en de mier	Fabel
Het meisje met de zwavelstokjes	
Kees konijn en de pop van pek	Dierenverhaal
Tijger gaat op muizenjacht	Dierenverhaal
Zwaan kleef aan	
Zwaan kleef aan	Klassiek sprookje
Kleine Beer en de Bever	Dierensprookje
De koning van de struisvogels	Modern sprookje
Aladin en de wonderlamp	
De ijverige kip, de luie kat en de kikker	Fabel
Goudhaartje en de drie beren	Klassiek kinderverhaal
Prikkel en de egel kan vliegen	Dierenverhaal
Ben en de koning van de zeehonden	Dierenverhaal/ modern kinderverhaal
Klein Duimpje	
Tijger, de zwerfkate	Dierenverhaal
De molenaar en zijn ezel	Fabel
Tijl Uilenspiegel	
Een liedje over een slak	Dierenverhaal
De wolf en de zeven geitjes	
De wolf en de zeven geitjes	Klassiek sprookje
Het kalfje van de elfjes	Modern sprookje
Mol en Waterrat in het Wilde Woud	Modern sprookje
De herberg van de derde ezel	Volksverhaal
Duimelijntje	
Waarom de giraffe niet meer kon praten	Dierensprookje
Sinbad en het avontuur met de Zeeslangen	Sprookje
Otje, de jonge otter	Dierenverhaal/ dierensprookje

Tabel 3: Verhalen waar dieren in voorkomen, waarbij dat enkel uit de inhoudsopgave en niet uit de titel blijkt

Titel	Genre
<i>De Bremer Stadsmuzikanten</i>	
De Bremer Stadsmuzikanten	Klassiek sprookje/ Volksverhaal
<i>De kleine zeemeermin</i>	
Een warm en veilig plekje	Dierenverhaal
<i>De Chinese nachtegaal</i>	
Het zeemeerminnetje, dat niet kon zwemmen	Modern sprookje
De tuin	Modern sprookje
In de smederij	Modern kinderverhaal
<i>De ganzenhoedster</i>	
De tanden van grootvader Langtand	Dierenverhaal
Kooltje loopt weg	Dierenverhaal
<i>Gelukkige Hans</i>	
De vriendelijke vogelverschrikker	Modern kinderverhaal
Hugo en de kleurendief	Dierenverhaal
<i>De onnozele hals</i>	
De onnozele hals	Oud volkssprookje/ Klassiek sprookje
De tovenaars van OZ (alle delen, vanwege Toto de hond)	Klassiek sprookje
<i>De rattenvanger van Hamelen</i>	
Het verhaal van de oude indiaan	Legende
<i>De kikkerprins</i>	
Een feestje op de hoogste wolk	Volkssprookje
De parasol	Volksverhaal/ volkssprookje
<i>Klein Duimpje</i>	
Bobbie, de vleesproever	Dierenverhaal
<i>Klaas Vaak</i>	
Er gaat niets boven een bad	Dierenverhaal
<i>Tijl Uilenspiegel</i>	
Peter Pan redt Tijgerlelie	Toneelstuk/ maar ook bewerkt als sprookje
<i>Tafeltje dek je, ezeltje strek je, knuppel uit de zak</i>	
De koning van de rivier	Klassiek kinderverhaal
Rosina moet vermageren	Dierenverhaal
<i>Zwaan kleef aan</i>	

Waarom Barni een witte vacht kreeg	Dierensprookje
Aladin en de wonderlamp	
De piano en de olifant ³	Modern kinderverhaal
Het lelijke jonge eendje	
De rode slaapmutsen	Sprookje uit het dierenrijk
Hans en Grietje	
De eerste vlucht	Ontroerend verhaal
Pinokkio en het Veld van de Wonderen	-
Pinokkio wordt een echte jongen	-
Sneeuwwitje	
Draver en de zigeunerjongen	Dierenverhaal
Repelsteeltje	
De gelukkige prins	Klassiek sprookje
Doornroosje	
Spookje van het spookhuis	Modern sprookje
Roodkapje	
Roodkapje	Klassiek sprookje
Draver wint een wedstrijd	Modern sprookje
De tondeldoos	Klassiek sprookje
Doortje dapper	Modern sprookje
De toverfluit van oude Gerrit	Volkerverhaal
Duimelijntje	
Het groene meisje uit het meer	Volkerverhaal/ volkssprookje
Heidi	
Heidi en Peter	Kinderboek
Terugkerend in verschillende boeken	
Brammetje Braam (komt zes keer voor)	Modern sprookje/ modern kinderverhaal

³ Het verhaal 'De piano en de olifant' staat in de tabel 3, omdat het om de muis gaat die bij de inhoudsopgave wordt genoemd. De olifant is hier namelijk een speelgoed olifant.

Tabel 4: Samenvattingstabel; per genre staat hoeveel verhalen er met dieren in de reeks zitten.⁴

Genre	Aantal verhalen met dieren
Sprookje	37 sprookjes
Modern sprookje	12 verhalen
Niet westers sprookje	1 verhaal
Klassiek sprookje	12 verhalen
Sprookje	2 verhalen
Volkssprookje	4 verhalen
Dierensprookje ⁵	6 verhalen
Verhaal	31 verhalen
Volksverhaal	5 verhalen
Dierenverhaal	18 verhalen
Modern kinderverhaal	4 verhalen
Kinderverhaal	2 verhalen
Klassiek kinderverhaal	2 verhalen
Fabel	12 verhalen
Legende	1 verhaal
Ontroerende verhaal	1 verhaal
Kinderboek	1 verhaal
Overig: geen duidelijk genre	19 verhalen
Verschillende genres	16 verhalen
Geen genre	3 verhalen
Totaal	102 verhalen

In het totaal zijn er dus in de Lekturamareeks 102 verhalen waarbij er dieren in de titel worden genoemd of waar uit de inhoudsopgave blijkt dat dieren in de verhalen voorkomen. Vanwege de omvang van deze scriptie, zal hier voor het onderzoek een selectie uit worden genomen. De genres legende, ontroerend verhaal en het kinderboek worden buiten beschouwing gelaten, omdat daar maar één verhaal bij hoort. Er kan namelijk geen vergelijking worden gemaakt met andere verhalen van hetzelfde genre. Vervolgens zijn de boeken geselecteerd waarin meerdere verschillende genres bij elkaar zaten. Dit is gedaan op basis van tabel 2 en tabel 3 en de volgende boeken zijn daaruit gekomen: *Het dappere kleermakertje*, *Tafeltje dek je*, *ezeltje strek je*, *De kikkerprins* en *Aladin en de wonderlamp*. In dit onderzoek zijn dan ook uiteindelijk drie fabels, zes sprookjes en acht ‘verhalen’ geanalyseerd, waarbij steeds de volgende vraag centraal stond: wat zegt de rol van de dieren in deze verhalen ons over de relatie tussen mens en dier?

In de Lekturamareeks zitten ook stripverhalen en gedichten waar dieren in voorkomen. Deze zijn voor nu buiten beschouwing gelaten vanwege de omvang van deze scriptie, maar is mogelijk interessant om te analyseren in een vervolgstudie. Hiervoor zijn wel alvast de verhalen uitgezocht op basis van de titel en de inhoudsopgave. Deze tabel (tabel 5) is opgenomen als de bijlage.

⁴ Het kopje ‘verschillende genres’ wil zeggen dat er bij de verhalen meerder genres genoemd zijn.

⁵ Inclusief het “sprookje uit het dierenrijk”.

Hoofdstuk 1 – De fabel

Volgens literatuurwetenschapper Ghesquière is een fabel een verhaal waarin een morele les verwerkt is en de dieren als menselijke wezens optreden (Ghesquière, 2009, 148). Daarnaast was de fabel tijdens de Verlichting bij uitstek het genre voor de jeugd, “omdat hij een intellectuele provocatie inhoudt, kinderen aanzet tot reflectie en bovendien erg geschikt is om morele lessen door te geven” (Ghesquière, 2009, 148). Een fabel is dan ook een spiegel van de mensenwereld, waarin goed en kwaad tegen elkaar strijden (Doorselaer, 2008-2009). De spiegel als functie van de fabel benoemt Parlevliet, universitair docent bij Faculteit Gedrags- & Maatschappijwetenschappen, ook (Parlevliet, 2016, 123): “De dieren gedragen zich als mensen, zonder hun dierlijke eigenschappen te verliezen. Zo houden zij de mensen een spiegel voor. Dit botsen van menselijk en dierlijk gedrag zorgt voor humor, maar versterkt tegelijkertijd de moraal: mensen dienen die slechte, dierlijke eigenschappen te vermijden.” Er zijn in de fabel dus in principe geen menselijke personages aanwezig. Bij een dier wordt een enkele eigenschap uitvergroot en tot zijn identiteit gemaakt. De vos is bijvoorbeeld sluw en de haas is snel (Ortiz Robles, 2016, 20-21). Volgens Joosen en Vloeberghs zijn deze dieren als zodanig herkenbaar door de “geijkte beeldvorming in onze westerse cultuur” (Joosen en Vloeberghs, 2020, 85). Andere voorbeelden die zij nog geven zijn de beer die gulzig is, de wolf die vraatzuchtig is, het paard en de hond die trouwe bondgenoten van de mens zijn, de slang die vals is en de mier die ijverig is. Deze karaktereigenschap van het dier, die bijna een persoonlijkheid wordt, versterken de moraal.

De onderzochte fabels uit de reeks zijn ‘De ijverige kip, de luie kat en de kikker’ uit *Aladin en de wonderlamp* (1985), ‘De leeuw en de pauw’ uit *De kikkerprins* (1985) en ‘De wolf in schaapskleren’ uit *Het dappere kleermakertje* (1985). Uit het voorwoord of de inhoudsopgave van de boeken blijkt dat ‘De ijverige kip, de luie kat en de kikker’ onder copyright van Beryl Maude-Jones in 1983 staat. ‘De leeuw en de pauw’ is een fabel uit India. Hier staat verder geen auteur of jaartal bij. ‘De wolf in schaapskleren’ is een fabel van Aesopus.⁶

Moraal, focalisatie en plot

Elke fabel bevat een boodschap die voor de mens bedoeld is. Het onderscheid tussen mens en dier wordt in de verhalen kleiner als er wordt gekeken naar de moraal. Volgens ‘De ijverige kip, de luie kat en de kikker’ moet je de vervelende taken doen om recht te hebben op de leuke dingen. Je moet dus ijverig zijn en zeker niet lui. Zo doet de kip al het werk en als beloning heeft zij eten, terwijl de kat en de kikker niets uitvoeren, waardoor zij ook geen eten krijgen. In dit verhaal zijn de gedachtes en gesprekken in de directe rede. Verder is er enkel sprake van de externe focalisator. De dieren hebben wat dat betreft dus geen bewustzijn. Ze zijn niet degene vanuit wie we het verhaal zien. Dat bepaalt ook welke rol ze krijgen in het verhaal. Ze zijn personages die het verhaal ondergaan, maar doordat de gedachtes in de directe reden staan, krijgen de dieren wel een stem. De dieren zijn ook in staat om te praten wat ze menselijker maakt. Ook de handelingen die de kip, de kat en de kikker uitvoeren zijn menselijk. De kip is namelijk bezig met het bakken van brood waarvoor de kip ook naar de winkels moet. Verder wordt duidelijk dat de kip vooral bezig is met huishoudelijke taken: “De kip hield niet alleen het huis schoon, maar ze maakte ook het vuur aan, deed de was en kookte het eten.” (20) De kip vraagt vervolgens of de kat en de kikker ook wat taken kunnen uitvoeren, zoals het huis schilderen of het hout hakken. Hier is het dierlijke eigenlijk verdwenen. Deze taken zijn taken die mensen uitvoeren omdat mensen een huis hebben om schoon te maken of om te verven of was om te wassen. Daar komt het dieet van de dieren dan nog bij. Alle drie de dieren, de kip, de kat en de kikker, willen brood eten met roomboter. Dit valt uiteraard niet binnen het dieet van de werkelijke dieren. De dieren worden hier dus menselijker, omdat ze menselijke handelingen uitvoeren. Deze handelingen zijn dus

⁶ In *Het dappere kleermakertje* staat het volgende over Aesopus: “Ongetwijfeld behoren tot de beroemste dierenverhalen de fabels van de Griekse fabeldichter Aesopus, die waarschijnlijk in de zesde eeuw voor Chr. Op het Griekse eiland Samos leefde. Een sage vertelt dat hij een slaaf was die nadat hij was vrijgelaten de kost verdiende met het vertellen van verhalen.” (1985, 6)

antropomorf. Volgens de indeling in de methode komen de dieren in categorie 4 en zijn de dus bijna gelijk aan de mensen. Het dierlijke is bij de kikker en de kat nog enigszins aanwezig door de manier hoe ze dingen zeggen, ze zeggen het namelijk niet alleen, maar de kikker kwaakt ook een keer en de kat miauwt een keer: “‘Ik niet,’ miauwde de kat. ‘Dat vind ik te veel te zwaar werk.’ (20) ‘Ik ook niet!’ kwaakte de kikker.” (21) Toch kunnen deze dieren ook “zuchten” (21) of “jammeren” (21) wat wel weer meer menselijk is. In dit verhaal krijgen dus vooral de dieren die de les moeten leren nog iets dierlijks, maar verder zijn ze vermenselijkt.

Bij ‘De leeuw en de pauw’ is de moraal dat je vriendelijk moet zijn tegen elkaar en vooral niet hooghartig. Je moet vooral niet opscheppen over de dingen die je hebt. De hooghartige pauw wordt immers door de leeuw opgegeten. Hooghartig zijn komt je dus duur te staan. Ook hier is er voornamelijk sprake van een externe focalisator en staan de gesprekken en gedachtes in de directe rede. Zowel de pauw als de leeuw focaliseren. Dat de leeuw focaliseert draagt bij aan de moraal. Via de leeuw krijgen we namelijk te weten wat de leeuw vindt en voelt over het gedrag van de pauw. Daarmee geeft het de lezer ook inzicht hoe een ander zich zou voelen als hij hetzelfde gedrag als de pauw zou vertonen en het verhaal wil daarmee dus duidelijk maken dat het hooghartige gedrag van de pauw afgekeurd wordt en bij het dierenrijk hoort. Dit verhaal dient dus vooral als spiegel voor de mensenwereld en dat is ook de functie die Parlevliet aan de fabel toekent (Parlevliet, 20016, 123). De pauw focaliseert en ook daarmee wordt het dier menselijker, aangezien het een bewustzijn heeft, maar vervolgens spreidt de pauw zijn veren uit van trots, een dierlijke eigenschap waar de pauw bekend om staat. De leeuw wordt naast de focalisatie ook vermenselijkt door de manier waarop hij in eerste instantie omgaat met zijn emoties. De leeuw is verdrietig doordat de pauw hem dom noemt. Daarom wil hij zich bewijzen en laten zien dat hij helemaal niet dom is. Deze bewijsdrang maakt de leeuw menselijk. Als de leeuw het dan niet lukt om zich te bewijzen en in de ogen van de pauw alleen maar dommer wordt, is de leeuw zo boos dat hij de pauw opeet. Dat maakt de leeuw dan weer dierlijk. Daarnaast maakt de context bij het verhaal de dieren ook minder dierlijk. De pauw en de leeuw eten namelijk samen, aan het begin van het verhaal konden ze het nog goed met elkaar vinden. Vervolgens staat er: “Elke middag tegen etenstijd kwamen ze op een open plek in het bos bij elkaar om samen te eten.” (21) Dit suggereert dat de dieren rond een bepaalde tijd eten. Dat heeft ook iets menselijks. Van een dier in de natuur verwacht je dat het eet op het moment dat het honger heeft. Daar komt nog bij dat de pauw zijn eigen voedsel verbouwt. Hij heeft de kennis dat uit pruimenpitten nieuwe bomen groeien waar dan weer nieuwe pruimen aan groeien. Beide dieren hebben dus zowel dierlijke als menselijke eigenschappen en deze zijn vooral ingezet om de morele les bij te brengen.

‘De wolf in schaapskleren’ wil ons bijbrengen dat bedrog altijd uitkomt. De wolf wordt in zijn schaapskleren onmaskerd door de boer, op het moment dat hij via een list heeft bedacht om aan voedsel te komen. Dat de wolf honger heeft en wil eten, maakt hem ook het prototypische fabeldier, namelijk de wolf die vraatzuchtig is. De wolf focaliseert ook een enkele keer en zijn gedachtes en ‘gesprekken’ zijn in de directe reden. De wolf praat voornamelijk tegen zichzelf en krijgt daarmee wel een stem. Hij spreekt niet met de schapen en niet met de boer. De wolf wordt ook menselijk als hij zichzelf zielig vindt. Hij is zich er dus van bewust dat hij zielig is en heeft daarom een soort reflectief vermogen. Het vermogen om te reflecteren is een menselijk vermogen en daarom wordt de wolf ook antropomorf. Ook menselijk is het als de wolf verzint om zich te verkleden als schaap. Hij is zich er dus van bewust dat hij er anders uitziet dan een schaap. Deze vermomming is alleen niet effectief, want de boer heeft snel door dat het om de wolf gaat. Dat er in dit verhaal een boer en dus een menselijke personage voorkomt, maakt ‘De wolf in schaapskleren’ een bijzondere fabel. In dit verhaal kan daarmee ook de relatie tussen de boer en de wolf en de boer en zijn schapen worden onderzocht. De boer en de wolf hebben geen wederzijdse communicatie. De boer spreekt wel tegen de wolf, maar het is niet duidelijk of de wolf dat verstaat. De boer lijkt daardoor boven de wolf te staan. De wolf heeft bij het intreden van de boer ook geen stem meer. Hij zegt enkel nog tweemaal “oei” als de boer in zijn rug prikt, maar verder horen we zowel indirect als direct de wolf niet meer. Hij focaliseert dus niet meer en daardoor komt er weer afstand tussen de wolf en de lezer en dus tussen het dier en de mens. De schapen zijn in dit verhaal enkel dier-dieren. Ze krijgen ook geen rol van betekenis. Het valt op dat de boer zijn schaapskudde naar bed gaat brengen. Hij zegt: “Schiet op, dieren, naar bed.” (45) Het lijkt

hier dat de boer de functie van ouder speelt en de schapen de rol van kinderen aannemen. De boer blijft in ieder geval boven de dieren staan.

Concluderend zijn in deze verhalen de dieren ingezet om morele lessen bij te brengen aan mensen, en in dit geval kinderen. Dat maakt dat de dieren vermenselijkt zijn zodat er een mogelijkheid is voor identificatie. Tegelijkertijd wordt de afstand tussen mens en dier door deze morele functie groter. De mens staat namelijk centraal en de vermenselijkte dieren staan alleen in dienst van de menselijke moraal. De 'echte' dieren zijn dus ver weg, alles draait om de mens.

Illustraties

In de afbeeldingen, die cartoonesk getekend zijn, is het zichtbaar dat de kip, de kat en de kikker in een huis wonen. Ook de menselijke handelingen worden afgebeeld, zoals het kneden van het deeg voor het brood en het schoonmaken met stoffer en blik. Naast deze stoffer en blik zijn er meer menselijke attributen afgebeeld, zoals het bord waarvan de kip eet, een bed waarin de kat en de kikker slapen en de sloffen op de grond aan de rand van het bed. De kip draagt een schort en de koe lijkt ook iets van kleding te dragen. De andere dieren dragen geen kleren. Een kip loopt uiteraard op twee poten, maar van de kat en de kikker is niet duidelijk of ze zich voortbewegen op vier of op twee poten. Op de achtergrond staat wel een muis tegen het marktkraampje aan die wel op twee poten staat. Op de achtergrond zijn verder ook een vogel en een bij-achtig dier te zien. De bij heeft schoenen aan en maar vier ledematen in plaats van zes. De dieren hebben gezichtsuitdrukkingen en deze zijn vooral te zien bij de kip, de kat en de kikker. De kip gebruikt haar vleugels voor de menselijke handelingen, waarbij het dan ook lijkt alsof de vleugels eindigen in vingers, zeker als ze bij de marktkraam iets aanwijst. Alle bovengenoemde elementen maken de dieren menselijk. Alleen de kat en de kikker hebben zichtbaar geen kleding aan, waardoor zij minder menselijk zijn. Dat kan ook weer samenvallen met de moraal. De kat en de kikker blijven meer dierlijk, omdat lui zijn een eigenschap is dat verwerpelijk is en daarom bij het dierenrijk zou moeten horen. Parlevliet stelt namelijk dat de negatieve eigenschappen bij het dierenrijk moeten worden teruggebracht (Parlevliet, 2016, 123). Om toch de mogelijkheid tot identificatie te houden, worden ook deze dieren vermenselijkt en krijgen ze gezichtsuitdrukkingen.

Bij 'De leeuw en de pauw' zijn de dieren nog het best te herkennen als dieren. Ze zitten namelijk in de natuur en de leeuw loopt op vier poten en de pauw op twee poten. De tekeningen zijn net zoals bij de andere twee verhalen niet natuurgetrouw. De ogen van de leeuw zijn namelijk cartoonachtig en dat valt eigenlijk over de volledige illustratie te zeggen. De pauw kijkt steeds hetzelfde. Hij heeft halfdichte ogen waar iets hooghartigs in te zien is. De gezichtsuitdrukkingen bij de leeuw zijn een stuk duidelijker, vooral als hij boos is. Zijn gezicht is dan helemaal rood en hij fronst. De leeuw is trouwens ook met wenkbrauwen getekend. Voornamelijk de gezichtsuitdrukkingen maken de dieren menselijk, maar in de illustratie blijven de pauw en de leeuw erg dierlijk doordat ze geen kleding aan hebben en vanwege hun eerdergenoemde lichaamshouding en situering in de natuur.

De wolf in 'De wolf in schaapskleren' is cartoonesk getekend en hij zit in het begin op een schommelstoel op de veranda voor zijn huis. Hij heeft een telescoop en zijn zere poot wordt extra aangedikt door verband. Hij heeft dus menselijke attributen en wordt daarmee vermenselijkt. De gezichtsuitdrukkingen vallen ook bij de wolf op. Hij kijkt sluw als hij zijn lippen aflikt, hij kijkt gemeen als hij zichzelf in de spiegel bekijkt, hij kijkt blij als hij tussen de schaapskudde staat en hij kijkt verschrikt als de boer hem ontdekt. De wolf wordt dus erg vermenselijkt. Opmerkelijk in de illustratie is dat de wolf zich in de spiegel bekijkt. Hij kijkt hoe hij er uit ziet als schaap. Hij heeft dus letterlijk een spiegelbeeld. In de afbeelding hiervoor is de wolf zichtbaar met een gedachtewolkje waarin een lamp zichtbaar is. In de afbeelding na de spiegel is de boer zichtbaar met een gedachtewolkje. Het is dus opmerkelijk dat de boer het spiegelbeeld van de wolf wordt, nadat de wolf in de spiegel heeft gekeken. De wolf en de boer lijken hier dus elkaars gelijke. Ze zijn elkaars evenbeeld. Hier is de boer de menselijke kant en de wolf de dierlijke kant die de schapen zou opeten. Je zou kunnen stellen dat de boer en de wolf dus één wezen zijn, waarin de wolf de 'slechte' dierlijke kant vertegenwoordigt van de menselijke boer. Het verhaal kan dan ook als moraal hebben dat je je dierlijke kant moet onderdrukken. Door mens en dier zo aan elkaar gelijk te stellen, is het menselijke dier dichterbij

waardoor het dierlijke dier verder weg komt te staan. Het dier vertegenwoordigt namelijk de 'slechte' kant van de mens. Dat het dierlijke onderdrukt moet worden, komt ook terug in de functie die Parlevliet geeft aan de fabel, namelijk dat mensen de dierlijke eigenschappen dienen te vermijden (Parlevliet, 2016, 123). De schapen zijn ondanks dat ze cartoonesk getekend zijn wel dier-dieren. Er zijn ook meerdere schapen in dit verhaal, wat bij een fabel niet gebruikelijk is. Meestal is er van elk dier maar één exemplaar. Dat er dus meerdere schapen zijn, benadrukt dat het hier om dier-dieren gaat.

Kortom, in de illustraties zijn de dieren die als personage voorkomen in het verhaal, net als in de tekst zelf, vermenselijkt. Dit is voornamelijk te zien in de gezichtsuitdrukkingen van de dieren en de plaats waar deze dieren zich bevinden. Het ontbreken van de kleding bij de leeuw, de pauw, de wolf, de kikker en de kat en het feit dat het niet met zekerheid te zeggen is of de dieren zich op vier poten of op twee poten voortbewegen maken dat er nog iets dierlijks aanwezig is in deze illustraties. Daarmee zijn de dieren dus zowel menselijk als dierlijk.

Conclusie

De vermenselijking van de dieren is in deze fabels heel duidelijk. Niet alleen in de tekst zelf, maar ook in de omgang met emoties en de gezichtsuitdrukkingen. Ook de locatie waar het verhaal zich afspeelt, voornamelijk de huizen waar de dieren wonen, draagt in de verhalen 'De wolf in schaapskleren' en 'De ijverige kip, de luie kat en de kikker' bij aan deze vermenselijking. Op die manier komen de dieren dichterbij de mensen te staan. Het dierlijke is in sommige passages nauwelijks meer te herkennen. Dat betekent ook dat het daadwerkelijke natuurlijke dier verder van de mens af gaat staan. Het feit dat deze dieren bijna allemaal geen kleren dragen en niet duidelijk op twee poten lopen, maakt dat het dier nog wel van de mens te onderscheiden is. Duidelijk is dat de onderzochte fabels allemaal voldoen aan de uiteindelijke morele les dat de dierlijke eigenschappen vermeden dienen te worden, zoals Parlevliet ook aangeeft bij de fabel (Parlevliet, 2016, 123). De dieren zijn voor deze les ingezet en hebben daarom zowel menselijke als dierlijke eigenschappen. Ze creëren dus zowel afstand, namelijk de eigenschappen die vermeden moeten worden, als nabijheid om identificatie mogelijk te maken. Daarnaast staat alles in het teken van de mens. De morele les is voor de mens bedoeld.

Hoofdstuk 2 – De sprookjes

In de Lekturamareeks komen verschillende soorten sprookjes voor. Zo zijn er moderne sprookjes, klassieke sprookjes, dieren sprookjes en volkssprookjes. Het verschil tussen het volkssprookje en wat Joosen en Vloeberghs het kunstsprookje noemen, is de manier hoe de verhalen zijn overgeleverd (Joosen & Vloeberghs, 2020, 64). Het volkssprookje kent een mondelinge verteltraditie waarbij er meerdere varianten van één verhaal kunnen bestaan, terwijl het kunstsprookje door één auteur is opgeschreven en vaker langer en complexer is. Dit onderscheid is niet altijd helder, aangezien auteurs als Hans Christian Andersen bestaande volksverhalen als inspiratie gebruikten. Deze sprookjes hebben allemaal gemeen dat het relatief korte verhalen zijn waarin een handeling centraal staat. Er komen geen uitgebreide beschrijvingen van personages of landschappen voor. Deze verhalen spelen zich meestal af rondom een bos of kasteel en de personages zijn over het algemeen statisch en vlak, waarbij de goede en de slechte personages goed te onderscheiden zijn. De plaats en de tijd waarin de verhalen zich afspelen, is ook niet duidelijk. Dit is vaak al te zien aan de standaard beginzin: ‘Er was eens’ en mogelijk gevolgd door ‘in een land hier ver vandaan’. Het wonderbaarlijke in de verhalen wordt ook als vanzelfsprekend verondersteld. Dat betekent ook dat menselijke personages niet verbaasd zijn als dieren tegen ze praten of mensen in dieren veranderen (Joosen & Vloeberghs, 2020, 43-44; 67-68). Sprookjes kunnen ook bijdragen aan de opvoeding van kinderen, aangezien ze een bepaalde les kunnen uitdragen. Er zit in sommige van deze verhalen ook een morele les, terwijl de ontspanning bij het lezen van deze verhalen hoog blijft. Sprookjes lopen eigenlijk altijd goed af, het goede wint en het kwade wordt gestraft (Joosen & Vloeberghs, 2020, 64). Volgens Ghesquière is deze morele les in sprookjes minder expliciet aanwezig dan bij de fabel (Ghesquière, 2009, 91). Het is interessant om binnen deze sprookjes van de Lekturamareeks de relatie tussen mens en dier te onderzoeken en te onderzoeken in hoeverre deze dieren vermenselijkt worden.

De sprookjes die in dit corpus voorkomen zijn ‘De kikkerprins’, ‘De drie biggetjes’, ‘De eerste ijsbeer op de Noordpool’ en ‘Een feestje op de hoogste wolk’ uit *De kikkerprins* (1985), ‘Tafeltje dek je, ezeltje strek je, knuppel uit de zak’ uit *Tafeltje dek je, ezeltje strek je* (1985) en ‘De elf wilde zwanen’ uit *Het dappere kleermakertje* (1985). Voor dit onderzoek blijft Brammetje Braam buiten beschouwing. Dit verhaal wordt in de Lekturamareeks zowel een modern kinderverhaal als een modern sprookje genoemd.⁷ Ditzelfde geldt voor het verhaal ‘De parasol’ uit de *De kikkerprins* dat zowel een volkssprookje als een volksverhaal wordt genoemd. Deze verhalen passen dus niet eenduidig bij het sprookje of bij de categorie ‘verhalen’ en zijn daarom niet opgenomen in het corpus. Op die manier wordt het verschil tussen de genres in het onderzoek het best gewaarborgd. Volgens de inhoudsopgave en het voorwoord van deze boeken komen ‘De kikkerprins’ en ‘Tafeltje dek je, ezeltje strek je, knuppel uit de zak’ van de gebroeders Grimm. Over deze broers wordt in het boek *De kikkerprins* en in *Tafeltje dek je, ezeltje strek je* in het voorwoord achtergrondinformatie gegeven. ‘De drie biggetjes’ komt van de Franse schrijver Charles Perrault. ‘De elf wilde zwanen’ is een sprookje van Hans Christian Andersen. ‘De eerste ijsbeer op de Noordpool’ komt van Ted Hughes uit *How The Whale Became and Other Stories* waar in de inhoudsopgave van *De kikkerprins* geen jaartal bij wordt genoemd. Van ‘Een feestje op de hoogste wolk’ is enkel bekend dat het oud is. Aangezien er in sommige sprookjes alleen dieren als personage worden opgevoerd en bij andere sprookjes zowel dieren als mensen voorkomen, zal er binnen de paragrafen onderscheid worden gemaakt tussen deze twee verschillende sprookjes.

Moraal, focalisatie en plot

In ‘De kikkerprins’ zijn er zowel menselijke als dierlijke personages. De les die we uit ‘de kikkerprins’ moeten trekken, is dat belofte schuld maakt en, als je je aan je belofte houdt, er mooie dingen kunnen

⁷ Brammetje Braam speelt ook met het genre. De grootmoeder van Brammetje lijkt een goede heks. Brammetje Braam past daarmee in de ontwikkeling vanaf de jaren zeventig waarin de stereotiepe rolpatronen worden losgelaten (Ghesquière, 2009, 152).

gebeuren. In dit geval heeft de prinses de belofte gedaan dat de kikker van haar bord mag eten en naast haar mag slapen, als de kikker haar bal terughaalt. Ondanks wat tegenstribbelen van de prinses gebeurt dit en na een kus tussen de prinses en de kikker, verandert de kikker in een prins. Dit verhaal wordt voornamelijk via een externe focalisatie verteld, met gesprekken in de directe rede. Binnen het genre van het sprookje is het mogelijk dat dieren en mensen met elkaar praten. Dat de kikker praat met de prinses en de koning, is dus niet verwonderlijk. Toch maakt dat de afstand tussen mens en dier kleiner. Aangezien er in dit verhaal een metamorfose plaatsvindt, de kikker is eigenlijk een prins en is ooit door een boze heks omgetoverd, kan de kikker ook menselijke eigenschappen en emoties hebben. Dat de kikker verdrietig is en dreigt te huilen als hij niet op het kussen van de prinses mag slapen, wordt daarmee als consequentie van zijn mens-zijn voorgesteld. Er zijn wel elementen waar wordt benadrukt dat de kikker op dat moment wel echt een dier is. Hij springt bijvoorbeeld in het water en hij heeft een "bek". Naast de externe focalisator, focaliseert de prinses ook. Via deze weg verneemt de lezer wat de prinses van de kikker vindt: "De prinses rilde, want ze vond dat hij er griezelig uitzag van zo dichtbij." (8) In een passage hierna zegt ze ook expliciet dat de kikker stinkt en lelijk is. "'Ga weg!' schreeuwde de prinses. Je maakt de tafel vuil en ... je ruikt vies." (9) "'Maar hij is zo lelijk!' snikte ze. 'En hij ruikt zo vies.'" (10) Dat de kikker vies ruikt, wordt zelfs een extra keer benadrukt. De prinses beoordeelt de kikker op deze negatieve manier waar de kikker bij is en creëert zo afstand tussen zichzelf en het dier. Deze afstand wordt kleiner als de kikker toenadering zoekt door de vraag: "'Vind je me echt zo lelijk?'" (10) Op dat moment krabbelt de prinses terug en na het dreigement van de kikker om te huilen, mag hij wel op het kussen komen. Uiteindelijk kust de prinses de kikker, ze is makkelijk over te halen. De afstand tussen mens en dier wordt hier zowel letterlijk als figuurlijk kleiner. En de afstand is volledig verdwenen als de kikker in de prins verandert. Ze gaan dan, uiteraard, trouwen. De kikker focaliseert zelf niet. Dit dier, dat dus lelijk en vies wordt gevonden ook door de prinses, geeft enkel weer dat het soms moeilijk kan zijn om je aan beloftes te houden. De kikker is er slechts om tot dit inzicht te komen. Het dier dient hier dus enkel de moraal.

Net zoals de kikker eigenlijk een mens was, zo zijn de zwanen in 'De elf wilde zwanen' eigenlijk prinses. De slechte stiefmoeder had een hekel aan kinderen en veranderde daarom de elf prinses in wilde zwanen waarop gejaagd kan worden. Dat maakt niet alleen dat de straf is dat ze dier worden, maar laat ook zien dat mensen niet goed omgaan met de zwanen. De mens jaagt immers op de zwanen. De stiefmoeder zorgt er ook voor dat de prinses, Eliza, weg wordt gestuurd uit het kasteel. Ze gaat haar broers zoeken en op het strand komen ze elkaar tegen. Ze vluchten weg uit het land van hun vader en Eliza, onderzoekt hoe ze haar broers weer mensen kan laten zijn. Ze moet van brandnetels hemden met lange mouwen weven zonder iets te zeggen totdat ze klaar is. Het scheelt weinig, de prinses staat al op de brandstapel, beschuldigd van hekserij, als het uiteindelijk lukt om de broers weer mensen te laten zijn. Uiteraard trouwt de prinses met de prins van het land waar de broers en zij heen zijn gevlucht. De les die we hieruit mogen leren is dat je trouw moet zijn en vol moet houden. De zwanen maken hier ook een metamorfose mee en je zou kunnen zeggen dat de mens in deze zwanen aanwezig blijft, aangezien het eigenlijk omgetoverde mensen betreft. De zwanen focaliseren bovendien af en toe: "Onder zich zagen ze een kleine rots in de zee." (61). Hierdoor wordt benadrukt dat deze dieren een persoonlijkheid en een bewustzijn hebben. Verder is er voornamelijk sprake van een externe focalisator. In tegenstelling tot de kikker bij het vorige verhaal kunnen de zwanen in hun zwaanvorm niet praten. Alleen als ze 's avonds weer prinses zijn kunnen ze met haar praten. Overdag hebben de zwanen wel een kroontje op hun hoofd. Dat de prinses zwanen worden is iets wat hen overkomt, maar ze maken naast dat ze vliegen geen gebruik van de mogelijkheden. Ze lossen het probleem ook niet zelf op, dat doet Eliza namelijk voor hen. Ze ondergaan hun lot en proberen daarbij trouw te blijven aan Eliza. De zwanen zijn vermenselijkt, omdat het eigenlijk de prinses zijn, maar aangezien ze als zwanen verder niet kunnen communiceren of bij machte zijn hun situatie te beïnvloeden, wordt juist de afstand tot de mens benadrukt. Opvallend is verder nog dat de boze stiefmoeder de prinses eigenlijk in zwarte kraaien wilde veranderen, maar ze veranderden in zwanen doordat de prinses altijd lief waren geweest voor de koning. Het zou dus minder erg zijn om een zwaan te zijn dan een kraai. Zwanen worden dus positiever geassocieerd dan de kraaien. Hier ligt een menselijk perspectief aan ten grondslag die waarschijnlijk voortkomt uit de kleuren van de dieren. Een zwaan is wit en wordt

vaak met het goede geassocieerd en een kraai is zwart en wordt als slecht geassocieerd. In het dierenrijk is er verder geen aanwijzing dat een zwaan beter zou zijn dan een kraai. Er zit dus een hiërarchie in de dieren die wellicht ook door kleur is aangegeven en door mensen is bedacht.

Een laatste sprookje waar zowel menselijke als dierlijke personages aanwezig zijn, is 'Tafeltje dek je, ezeltje strek je, knuppel uit de zak'. Dit verhaal gaat over drie zoons die een vak gaan leren. Ze doen hard hun best en krijgen wanneer het vak geleerd is van hun leermeester een bijzonder geschenk mee. De eerste zoon krijgt een tafel die zichzelf dekt, zodat je altijd eten hebt. De tweede zoon krijgt een ezel mee, bij wie gouden munten uit zijn neus komen als men "Ezeltje strek je" zegt, en de laatste zoon krijgt een zak mee waar een knuppel in zit. De eerste twee items worden gestolen door een waard, maar de laatste zoon weet alles weer terug te krijgen door de knuppel in de zak. De enige dieren die hierin voorkomen, zijn twee ezels. De bijzondere ezel wordt vervangen door een gewone ezel, zodat de tweede zoon niets door zou hebben en de waard de bijzondere ezel kan stelen. De les die uit dit verhaal getrokken moet worden, is dat hard werken loont en bedrog/ stelen altijd uitkomt. Deze les heeft weinig met de dieren in dit verhaal te maken. De twee ezels functioneren namelijk enkel als objecten. Naar tafeltje-dek-je en knuppel-uit-de-zak wordt ook op eenzelfde manier gekeken. Het had voor de moraal dus ook niet uitgemaakt of het dieren waren of iets anders. Er is ook geen communicatie tussen de ezels en de personages op enkel de tekst "ezeltje strek je" na. De tweede zoon is wel zuinig op zijn bijzondere ezel. Hij wil hem namelijk zelf naar de stal brengen, vooral omdat hij zo bijzonder is. Het slapen in de stal benadrukt ook dat het om een dier-dier gaat. De ezels focaliseren ook niet en worden enkel aangeduid als "ezel" of "ezeltje". Ook door de menselijke personages worden deze ezels dus als object gezien, maar wel als behulpzaam objecten, aangezien er uit één van de ezels goud komt en op de ezels gereden kan worden. De afstand tussen dier en mens is hier dus erg groot. In de indeling vanuit de methode zijn de ezels dus enkel dierlijk.

Het sprookje 'De drie biggetjes' kent enkel dierlijke personages: drie biggen en een wolf. 'De drie biggetjes' wil ons bij brengen dat hard werken loont en luiheid bestraft wordt. Bij twee van de biggetjes wordt hun huis omvergeblazen door de wolf, omdat ze geen stevige huizen hebben gebouwd. Bij het laatste biggetje dat na hard werken een huis van steen heeft, blijft het huis overeind. Het verhaal wordt verteld vanuit een externe focalisatie en ook hier staan de gesprekken in de directe rede. De biggen worden hier neergezet als een spiegel voor de mensen om zo de moraal duidelijk te maken. Deze moraal is duidelijk voor mensen bedoeld en daardoor zijn de biggen erg vermenselijkt, maar de afstand tussen het dier-dier en de mens is juist groter. Die vermenselijking is vooral te zien doordat de biggetjes in huizen wonen. Eerst wonen ze bij hun ouders en daarna gaan ze hun eigen huizen bouwen. De wolf representeert, door het omverblazen van de huizen en zijn vraatzucht naar de biggen, het kwade. De wolf is ook net zoals de heks en de kwade stiefmoeder zelden een goed personage en hij is dus een prototypisch slecht dier in sprookjes. Zoals in veel sprookjes gebruikelijk is, wint het goede en wordt het kwade gestraft (Joosen & Vloeberghs, 2020, 64). De straf van de wolf lijkt de dood, want nadat hij in een ketel kokende soep valt, staat er: "De wolf gilde één keer heel hard... Toen werd het stil en het bleef stil. De boze wolf zou de biggetjes nooit meer lastig vallen." (41)

In 'Een feestje op de hoogste wolk' wil een schildpad met een bijzonder schild graag naar het feest van mevrouw Nergensvogel, maar een schildpad kan niet vliegen en kan dus niet naar de hoogste wolk voor dit feestje. Hij belooft zich goed te gedragen en vraagt aan de vogels of ze hem een veer willen lenen. Na wat tegensputteren krijgen de vogels medelijden en lenen hem een veer. Op het feestje heeft de schildpad alleen oog voor het eten, waardoor de vogels boos worden. Ze pakken de veren weer af en de schildpad kan alleen naar beneden springen in de hoop dat zijn vrouw zachte materialen heeft klaargelegd om op te landen. Op het verkeerde spoor gebracht door de papegaai, heeft zijn vrouw allerlei materialen gepakt die niet zacht waren, dus bij de landing breekt het bijzondere schild van de schildpad. Hij loopt een week zonder schild terwijl zijn vrouw en hij bezig zijn om alle scherven bij elkaar te zoeken. Als zijn schild weer is gemaakt, ziet hij er voortaan uit als alle andere schildpadden. In dit verhaal is vooral een externe focalisator aan het vertellen en af en toe focaliseert de schildpad. Bij de dieren is sprake van zowel menselijke eigenschappen, zoals spreken, maar ook dierlijke eigenschappen. Mensen kunnen namelijk niet vliegen, maar dieren kunnen niet spreken. De vermenselijking van de dieren is ook zichtbaar doordat de schildpadden in een huis leven,

waar ook een hele huisraad bij hoort. “De schildpad” leeft samen met “de vrouw van de schildpad”. Ze hebben verder geen namen, enkel de Nergensvogel heeft een naam en in die zin dus een identiteit. Ook hier spiegelen de dieren de werkelijkheid om zo de moraal extra kracht bij te zetten. De morele les die in dit verhaal verwerkt zit, is dat je jezelf moet blijven en tevreden moet zijn met wie je bent en wat je hebt. De schildpad probeert namelijk te vliegen om bij het feestje te kunnen zijn, gedreven door jaloezie. Doordat hij de veren van andere vogels krijgt wordt hij een soort hybride-dier. Hij komt zo boven de natuurlijke wetten te staan, maar uiteindelijk gaat dat niet goed, waarmee dus gezegd wordt dat je jezelf moet blijven. Dit wordt nog extra duidelijk als hij er uiteindelijk uit ziet als alle andere schildpadden. “Toen het schild eindelijk klaar was, zag hij eruit als iedere gewone schildpad. Maar daar treurde hij helemaal niet om...” (16) Het blijkt dus dat je gelukkig bent als je bij jezelf blijft en je niet voordoet als een ander. Een wijze les die weer voor de mens bedoeld is. De schildpad is niet enkel jaloers, maar hij schaamt zich ook op het moment dat hij zonder schild loopt. De schildpad krijgt dus menselijke emoties toebedeeld. Schamen is namelijk iets menselijks. Er kan dus worden gesproken van antropomorfisme. De dieren, in ieder geval de schildpad, zijn ook hierdoor dus vermenselijkt.

Het laatste sprookje binnen dit corpus waarin alleen dieren een rol spelen, is ‘De eerste ijsbeer op de Noordpool’. In dit verhaal woont er een witte beer in het bos, die de schoonheidswedstrijden tussen de dieren steeds wint. De witte beer wordt bewonderd door verschillende dieren, vooral door de zeehonden, vanwege haar witte vacht. Ze is dus ook erg zuinig op haar vacht. Als de valk haar dan vertelt, in een poging om zelf de mooiste te worden, dat er een plek is waar het wit is en niet stoffig en waar ze haar spiegelbeeld in de rotsen kan zien, verhuist ze hiernaartoe. Dat blijkt de Noordpool te zijn. Ze blijft daar wonen en wordt de eerste ijsbeer. De valk gaat weer terug, maar wordt alsnog niet de winnaar van de schoonheidswedstrijd. Het is opmerkelijk dat de witte beer een vrouw is. Schoonheid wordt hiermee in verband gebracht met schoonheid zoals dat in de mensenwereld ook traditioneel is, namelijk dat schoonheid voornamelijk een vrouwenzaak is. De les die in dit verhaal vooral geleerd moet worden is dat je je niet moet vergelijken met anderen. Hoe mooi of goed je ergens ook in bent, er is altijd iemand beter of knapper. Alle dieren willen namelijk de mooiste worden en proberen dan ook op de ijsbeer te lijken, als blijkt dat zij steeds wint. In het verhaal staat al dat dat niet gaat: “En als ze weer in hun eigen streek terug waren, deden ze ervan alles aan om op haar te lijken. Maar dat lukte natuurlijk niet, want elk dier had zijn eigen kleur. De een was zwart, een ander bruin of geel en weer een ander gespikkeld, maar niet één van hen was wit.” (52) De vergelijking gaat dus nooit op.⁸ Dat de dieren zich vergelijken met elkaar en het idee dat mooi zijn een ideaal is, heeft weinig met het dierenrijk te maken. Deze twee zaken zijn menselijk. Op die manier is dit verhaal dus een spiegel voor de mensen om de les bij te brengen dat je je niet moet vergelijken met een ander. Net zoals de kleur van de vacht van de dieren zijn eigenschappen namelijk niet te veranderen. De dieren zijn dus vermenselijkt om als spiegel te functioneren en deze les bij te brengen. Zoals steeds bij deze verhalen gebruikelijk is, staan de gesprekken en de gedachten van de dieren in de directe rede. In dit verhaal focaliseert de valk ook kort, maar verder is er vooral sprake van een externe focalisatie. We kijken dus niet mee met de dieren zelf, maar kijken hier vanaf een afstand naar. Bij dit verhaal zijn de meeste afbeeldingen ook vanuit een vogelperspectief getekend. De afstand tussen mens en dier wordt daardoor wel wat groter.

Wat de moraal, focalisatie en plot betreft hebben de dieren in de sprookjes met zowel dieren als mensen voornamelijk een passieve rol. Bij ‘Tafeltje dek je, ezeltje strek je, knuppel uit de zak’ zijn de ezels ook echt dier-dieren. De zwanen en de kikker zijn dieren die weer mensen willen worden en bij deze verhalen ondersteunen de dieren de les die uit het sprookje geleerd moet worden. Zij geven die les niet zelf. De zwanen ondernemen namelijk zelf geen actie tot het terug veranderen naar mensen. De ezels in het derde verhaal met zowel dieren als mensen dragen ook niet actief bij aan de moraal. De omgeving waar deze dieren zich vooral bevinden is hun ‘dierlijke’ omgeving. Deze dieren wonen namelijk niet in huizen, maar ze overnachten in de stal (de ezels), wonen bij een vijver (de

⁸ Grappig is wel dat de fuut of de kikker wint, als de ijsbeer niet meedoet aan de schoonheidswedstrijd vanwege de regen. De kikker is dan ineens mooi, in tegenstelling tot de eerste reactie van de prinses in ‘De kikkerprins’.

kikker) of vliegen rond (de zwanen). Alleen de kikker kan met mensen praten. De andere dieren dus niet. Zo is er dus een redelijke grens tussen dier en mens. In deze verhalen focaliseren de dieren ook niet of nauwelijks. Er blijft hier tussen de dieren en de mensen een afstand bestaan vanwege de passieve rol die de dieren innemen; de moraal is alleen op mensen gericht. In de sprookjes waar alleen dieren een rol hebben, weerspiegelen de dieren de menselijke werkelijkheid. Deze dieren zijn erg vermenselijkt. De dieren spelen namelijk een actieve rol bij de les die uit de sprookjes getrokken moet worden en in twee van de verhalen leven de dieren in huizen en weerspiegelen ze zo een menselijke maatschappij. Het vergelijken met elkaar en ook de andere menselijke emoties, zoals schaamte zorgen ervoor dat hier van antropomorfisme kan worden gesproken waardoor de dieren dicht bij de mens komen te staan. De dieren zijn nu personages die de lessen moeten ondergaan en doordat deze lessen voor mensen bedoeld zijn, staan de dieren in dienst van de mensen. Het draait dus nog steeds om de mensen, waarvoor de dieren zijn vermenselijkt, maar waardoor het dierlijke dier verder weg komt te staan.

Illustraties

Wat de illustraties van de verhalen met zowel dieren als mensen betreft kan ik redelijk kort zijn. De kikker in 'De kikkerprins' lijkt gewoon op vier poten te bewegen en is ook getekend als een kikker al lijkt hij wel wat groter dan een echte kikker. In de achtergrond zijn ook konijnen en een eekhoorn getekend. Dit komt enkel bij de eerste afbeelding voor, daarna worden er geen andere dieren dan de kikker meer getekend. De konijnen zitten in het gras en de eekhoorn in de boom. Ze kijken naar de prinses, maar hier valt verder weinig aan op te merken. De ezels zijn in 'Tafeltje dek je, ezeltje strek je, knuppel in de zak' ook realistisch getekend. Op een van de afbeeldingen is te zien dat een ezel bereden wordt en hij heeft dan ook een zadel op gekregen. Bij de andere ezel komt geld uit zijn neus, maar ook daar blijft de ezel realistisch getekend. Verder zijn er in dit verhaal geen dieren getekend. In 'De elf wilde zwanen' zijn de zwanen ook realistisch getekend. Ze hebben alleen een kroontje op hun hoofd. Het paard dat in één van de afbeeldingen staat is ook realistisch getekend. Het paard wordt ook niet in de tekst genoemd en lijkt hier enkel te functioneren als vervoermiddel van de prins. De dieren zijn, wat de illustraties betreft, bijna niet vermenselijkt.

In tegenstelling tot de kikker, de ezels en de zwanen, die tot op zekere hoogte nog realistisch zijn, zijn de biggetjes en de wolf dat niet meer. Deze dieren lopen op twee poten en hebben kleren aan. Ze dragen zelfs attributen mee als ze gaan verhuizen. De wolf heeft een donker pak aan waarmee hij het kwade representeert en de biggetjes hebben juist gekleurde kleding aan waarmee zij het goede representeren. Dat deze dieren kleding aan hebben maakt dat ze meer vermenselijkt zijn. Dat kan ook worden gezegd van de hazen of konijnen en de eekhoorn op de voorgrond van een van de illustraties. Zij hebben ook kleding en schoenen aan. De konijnen zitten ook met een boek waarbij het lijkt alsof het ene konijn het andere konijn voorleest. Deze dieren zijn ook vermenselijkt en zo ontstaat de illusie dat er net zo goed menselijke personages opgevoerd hadden kunnen worden. Het dier en de mens staan namelijk dicht bij elkaar. Toch wordt ook het bestaan van dier-dieren benadrukt doordat er een eend door de lucht vliegt en het huis van stro moet ontwijken dat door de lucht vliegt. Deze eend komt in een latere afbeelding ook voor. Dan zit hij te kijken naar de wolf die door de schoorsteen heen gaat. Deze eend heeft geen kleding aan. Hieruit kan worden afgeleid dat niet elk dier dicht bij de mens staat, maar dat dit is voorbehouden aan een specifiek soort dieren.

Bij 'Een feestje op de hoogste wolk' zijn de dieren ook niet realistisch getekend. Opvallend is dat de Nergensvogel een shirt lijkt te dragen en de vrouw van de schildpad een hoofddoekje en een schort. Verder heeft geen enkel ander dier hier kleren aan. Waarom precies deze twee dieren kleding dragen, is onduidelijk, maar het heeft er wellicht mee te maken dat ze zo te onderscheiden zijn. De vrouw van de schildpad is dan te onderscheiden van de schildpad en de Nergensvogel is te onderscheiden van de andere vogels. Verder wordt in dit verhaal ook een lezende vogel afgebeeld. De vogel leest de uitnodiging van de Nergensvogel voor het feestje. Het feit dat deze vogel zou kunnen lezen en hiervoor een brilletje moet dragen, maakt dat deze vogel ook erg vermenselijkt is. Ook dit hadden dus net zo goed mensen kunnen zijn.

In de sprookjes waar alleen dieren in voorkomen, is 'De eerste ijsbeer op de Noordpool' bijzonder. De dieren zijn wel redelijk natuurgetrouw getekend. Ze dragen verder geen kleren en ze lopen gewoon op vier poten. De combinatie aan dieren en wat ze doen, vallen vooral op. Op één afbeelding staan de tijger en de zebra naast elkaar en ook de zeehonden bewonderen de ijsbeer. Volgens de natuur zijn de ijsbeer en de tijger roofdieren die jagen op zeehonden of zebra's. De illustratie is dus minder realistisch, maar de dieren zijn nog niet noodzakelijk vermenselijkt. Dat kan wel gezegd worden als de dieren gaan picknicken voor het hol van de witte beer. Dan ligt er een kleedje met daarop servies en een taart. Daarnaast gaan de valk, de witte beer en de zeehonden op de rug van een orka richting de Noordpool. Het feit dat deze dieren kunnen zwemmen of vliegen wordt hiermee ontkend. Aangezien juist deze dierlijke functie wordt ontkend, worden ze ook meer menselijk. Daarnaast wordt juist ook de menselijke behoefte van reisgezelschap toegekend.

In de sprookjes waar zowel dieren als mensen in voorkomen zijn de dieren over het algemeen realistischer getekend. Alleen de kroontjes die de zwanen op hebben, laat zien dat het hier om mensen gaat. Deze realistische stijl is ook terug te zien bij 'De eerste ijsbeer op de Noordpool' maar vanwege de taferelen die zichtbaar zijn op de afbeeldingen is hier al iets meer sprake van een vermenselijking. Bij de andere sprookjes waar enkel dieren een rol spelen, is de tekenstijl helemaal niet realistisch. De vrouw van de schildpad en de Nergensvogel lijken kleding aan te hebben en dat is bij 'De drie biggetjes' duidelijk het geval. De dieren zijn hier dus zeker vermenselijkt wat de illustraties betreft, waardoor het lijkt alsof hier voor hetzelfde geldt menselijke personages opgevoerd hadden kunnen worden.

Conclusie

De sprookjes waar zowel dieren als mensen in voorkomen zijn wat betreft de moraal, de focalisatie, de plot en visueel, maar gedeeltelijk vermenselijkt. De dieren zijn namelijk realistisch getekend en de dieren spelen enkel een ondersteunende rol. De mens heeft de hoofdrol, waardoor de afstand tussen mens en dier dus groter is. Ook de plaats waar de dieren zich bevinden, in een stal, bij de vijver of buiten maakt dat deze dieren nog veel dier in zich hebben. De dieren hebben een ondergeschikte rol aan het bijdragen van de les die uit de sprookjes geleerd moeten worden. Dat zit anders bij de sprookjes waar enkel dieren een rol vervullen. Bij deze verhalen weerspiegelen de dieren de menselijke maatschappij, waardoor de dieren en de mensen dicht bij elkaar komen te staan. Ook in beeld is dit bij 'De drie biggetjes' het meest terug te zien, aangezien de dieren kleren dragen en wonen in huizen. Hierdoor hadden voor hetzelfde geldt menselijke personages opgevoerd kunnen worden. De dieren vervullen dus de rol van spiegelbeeld voor de les die de mensen uit de sprookjes moeten leren.

Hoofdstuk 3 – De ‘verhalen’

Net zoals de sprookjes bestaat de categorie verhalen in de Lekturamareeks ook uit verschillende soorten verhalen. Zo zijn er volksverhalen, dierenverhalen, klassieke en moderne kinderverhalen, niet-westerse volksverhalen en een indianenverhaal. Ook in haar karakterisering van de jeugdliteratuur onderscheidt Ghesquière verschillende ‘verhalen’. Als eerste noemt ze de categorie fantasieverhalen. Binnen de Engelse literatuurstudie wordt hierin onderscheid gemaakt tussen ‘high fantasy’ en ‘domestic fantasy’. Hierbij wil ‘high fantasy’ zeggen dat een eigen coherente en volwaardige wereld wordt gecreëerd, waarbij universele vragen centraal staan die uitnodigen om de lezer te laten nadenken over zichzelf en de wereld waarin hij leeft. Bij ‘domestic fantasy’ spelen de verhalen zich af in de alledaagse werkelijkheid. Het alledaagse wordt onderbroken door een magische inmenging. Pratende dieren zijn daar een voorbeeld van net zoals levend speelgoed (Ghesquière, 2009, 149). Deze magische inmenging wordt meestal alleen gezien door kinderen of enkele personages. De sfeer van deze fantasieverhalen kan zowel optimistisch met een goed einde zijn, als beklemmend. Over het algemeen zijn de fantasieverhalen optimistisch waarbij er een fijne wereld wordt geschapen waar wensen en dromen in vervulling gaan. Het kwaad zit ook in deze verhalen en is vooral zichtbaar in menselijk falen of de dood. Voorbeelden van menselijk falen zijn ontrouw of verraad (Ghesquière, 2009, 149; 151).

De functie van het fantasieverhaal is volgens Joosen en Vloeberghs dat er door de inmenging van iets bovennatuurlijks afstand wordt gecreëerd, waardoor complexe en gevoelige onderwerpen bespreekbaar kunnen worden gemaakt. Moeilijke en filosofische thema’s kunnen door de fantasieverhalen vereenvoudigd worden en de fantasieverhalen kunnen ook kritische kanttekeningen plaatsen. Zo kunnen de fantasieverhalen ingezet worden voor maatschappijkritiek waarin de realiteit en de fantasieverhalen dus met elkaar verbonden zijn (Joosen en Vloeberghs, 2020, 45; 47; 50). Ghesquière typeert het verschil tussen fantasieverhalen en sprookjes als volgt: “Een grote groep verhalen voor kinderen en jongeren speelt zich wel in een vreemde fantasiewereld af, maar mist de heldere eenvoud, strengheid en soberheid in de personages en functies en het abstracte karakter van het sprookje.” (Ghesquière, 2009, 146). Joosen en Vloeberghs stellen ook dat het sprookje en het fantasieverhaal nauw verwant zijn en stellen de volgende verschillen: sprookjes waarin de nadruk op de handeling ligt, zijn korter dan fantasieverhalen waarin ruimte is voor lange beschrijvingen en karaktertekeningen; sprookjes spelen zich vooral af in of rondom een bos of kasteel, terwijl de ruimte in fantasieverhalen breder is. Het gaat hier vaak om een hele wereld. Daarnaast zijn de personages in sprookjes oppervlakkig. In de fantasieverhalen is er juist veel aandacht voor de ontwikkeling die het hoofdpersonage doormaakt. Als laatste verschil noemen Joosen en Vloeberghs de chronotoop van de beide genres. De tijd en plaats is bij een sprookje niet bekend, maar speelt zich wel af in één dimensie. Fantasieverhalen kunnen zich afspelen in meerdere dimensies waarbij er van de ene dimensie naar de andere dimensie wordt overgegaan. Joosen en Vloeberghs merken ten slotte op dat de afloop van een fantasieverhaal anders kan zijn dan de gelukkige afloop van het sprookje. Binnen een fantasieverhaal kan het verhaal ook niet goed aflopen, hoewel de meeste fantasieverhalen wel afsluiten met een “harmonische wereldorde” (Joosen en Vloeberghs, 2020, 43-44; 59).

Fantasieverhalen spelen zich dus af tussen het grensgebied van wat waar en wat onwaar is. Deze grens is moeilijk zichtbaar (Parlevliet, 2016, 121). Binnen de fantasieverhalen valt ook weer onderscheid te maken tussen verschillende soorten, waarbij de grens tussen deze subcategorieën niet altijd eenduidig is. Een speciale categorie fantasieverhalen is die van de dierenverhalen. Het voordeel van het gebruik van dieren is dat dit niet gebonden is aan een specifieke menselijke cultuur. Zo kunnen voornamelijk kinderen zich hier goed mee identificeren, waardoor moeilijkere thema’s zoals de dood of een scheiding van kind en moeder gemakkelijker besproken kunnen worden. In dit soort verhalen lopen de dierlijke en menselijke eigenschappen in elkaar over (Ghesquière, 2009, 148). Joosen en Vloeberghs voegen hieraan toe dat er in dierenverhalen een ontmoeting is tussen het dierlijke en het menselijke. (Joosen en Vloeberghs, 2020, 84). Daarnaast kan het dierenverhaal ook de mogelijkheid bieden om een kritische houding ten opzichte van de gevestigde orde in te nemen, zeker in een situatie

waarin censuur een rol speelt, of om maatschappijkritisch te zijn, wat vanaf de jaren zeventig in de jeugdliteratuur is terug te zien (Joosen en Vloeberghs, 2020, 88). De hedendaagse dierenverhalen schijnen volgens Joosen en Vloeberghs juist weer moraliserend te zijn, waarbij normalisering centraal staat (Joosen en Vloeberghs, 2020, 89). Ghesquière onderscheidt meer categorieën binnen de fantasieverhalen, zoals sciencefiction en *nonsens*. Daarnaast onderscheidt ze ook andere ‘verhalen’, zoals het avonturenverhaal, dat weer subcategorieën kent, en het realistische verhaal. Deze ‘verhalen’ zijn niet relevant voor dit corpus en worden daarom niet nader gespecificeerd (Ghesquière, 2009, 148-149; 151).⁹

De categorie ‘verhalen’ omvat dus erg uiteenlopende verhaaltypen en is ook verwant met de fabel en het sprookje. Om die reden kunnen verhalen ook op het grensgebied van bijvoorbeeld het fantasieverhaal en het sprookje balanceren en zijn ze niet altijd eenduidig te categoriseren. Zo geeft Parlevliet ook aan dat het kunstsprookje van bijvoorbeeld Hans Christian Andersen en de fantasieverhalen van bijvoorbeeld Tonke Dragt verwant zijn. “Het zijn metafysische verhalen die worden voortgedreven door archetypische motieven en bevolkt zijn met figuren die ook veel voorkomen in sprookjes uit de orale verteltraditie, zoals reuzen, heksen, dwergen, feeën, koningen, prinsen en prinsessen. Het zijn tijdloze vertellingen over de grote vragen van het leven, in welke de fantasie-elementen de hartstochten en angsten, de dromen en verlangens van de menselijke ziel weerspiegelen.” (Parlevliet, 2016, 132)

Daarnaast is er ook sprake van een ontwikkeling in de jeugdliteratuur vanaf de jaren 70. Binnen de fantasieverhalen wordt de stereotiepe rolpatronen meer losgelaten en de vaste rekwisieten verdwijnen (Ghesquière, 2009, 152). Hierdoor ontstaan er mogelijkheden om te spelen met het genre. Er komen bijvoorbeeld bewerkingen van sprookjes, waarbij er gereflecteerd wordt op de rol van de vrouw. Daarnaast zorgen deze ontwikkelingen ook voor een vermenging van sociale realiteit en fantasie. Er is in deze verhalen meer ruimte voor maatschappelijke thema’s van de samenleving, zoals het milieu. Deze ontwikkeling zou ook in de verhalen in de Lekturamareeks zichtbaar kunnen zijn, aangezien deze reeks in de jaren tachtig gepubliceerd is. Het gaat hier echter wel om verhalen die voor het grootste gedeelte geruime tijd voor de jaren tachtig zijn geschreven of herschreven.

In het kader van dit onderzoek zijn uit het corpus de verhalen uitgekozen die eenduidig in de categorie ‘verhalen’ passen. ‘Goudhaartje en de drie beren’ uit *Aladin en de Wonderlamp* wordt in deze reeks aangeduid als een klassiek kinderverhaal. Dit verhaal kent echter veel kenmerken van een sprookje. De chronotoop is namelijk niet bekend, het verhaal speelt zich af rondom een bos, de personages zijn oppervlakkig en het kent een gelukkig einde, waardoor dit verhaal in de verschillen die Joosen en Vloeberghs beschrijven tussen een sprookje en een fantasieverhaal eerder als een sprookje gedefinieerd zou worden. Om het verschil tussen de genres wat de rol van dieren betreft goed te onderzoeken, is dit verhaal daarom niet meegenomen in dit hoofdstuk.¹⁰ Er zal dan immers te veel overlap zijn met de sprookjes. ‘Vader en de kat in de boom’ is een realistisch verhaal. Hierin heeft de kat een bijrol en blijft ook een dier-dier. Er kan worden aangenomen dat er meer verhalen in de reeks zijn, waarbij een dier een bijrol heeft in een realistisch verhaal. Dit verhaal wordt dan ook niet verder behandeld in de rest van dit hoofdstuk.

Uit het corpus blijven daarna de volgende acht verhalen over:

- ‘Meneer Spin en het gekostumeerde bal’ uit *De kikkerprins* (1985)
- ‘De piano en de olifant’, ‘Prikkel de egel kan vliegen’ en ‘Ben en de koning van de zeehonden’ uit *Aladin en de wonderlamp* (1985)
- ‘Het sterke konijn’ uit *Het dappere kleermakertje* (1985)

⁹ Voor een overzicht van de ‘verhalen’ die Ghesquière geeft, verwijs ik naar *Jeugdliteratuur in perspectief* (Ghesquière, 2009).

¹⁰ Voor vervolgonderzoek zou dit wel een interessant verhaal kunnen zijn, aangezien de beren kleren aan hebben en het huis waarin ze wonen ook huiselijk wordt gemaakt. De trouwfoto van vader en moeder Beer hangt aan de muur, net zoals een portretfoto van Beertje. Het is dus al wel snel duidelijk dat deze beren een hoge mate van vermensenlijking wordt toegeschreven.

- 'De picknick van de schildpadden', 'De koning van de rivier' en 'Rosina moet vermageren' uit *Tafeltje dek je, ezeltje strek je* (1985).

Over de herkomst van deze verhalen is ook het een en ander bekend en staat in de inhoudsopgave of in het voorwoord van het desbetreffende boek. 'Meneer Spin en het gekostumeerde bal' is bijvoorbeeld een bewerking van een oud volksverhaal uit West-Indië, 'De piano en de olifant' staat onder copyright van Eugenie Summerfield uit 1983 en 'Prikkel de egel kan vliegen' is een bewerking van *Great Uncle Prickels and the Moon Balloon*, waarbij verder geen jaartal wordt genoemd, van Georgie Adams. Van 'Het sterke konijn' is bekend dat het een oud Afrikaans volksverhaal is. 'De koning van de rivier' staat onder copyright van Cicely Mary Barker en van 'Rosina moet vermageren' en 'De picknick van de schildpadden' is verder niets bekend. De benamingen zoals die in de Lekturamareeks staan, zoals modern kinderverhaal of volksverhaal, zijn niet gelijk aan de indeling zoals die door Ghesquiere gemaakt wordt. In principe zijn al deze verhalen fantasieverhalen aangezien er een inmenging is van iets bovennatuurlijks, het verhaal zich in verschillende dimensies afspeelt of er interactie is met dieren. Om het hoofdstuk zo overzichtelijk mogelijk te maken wordt, net zoals bij het hoofdstuk over de sprookjes, binnen de paragrafen onderscheid gemaakt tussen verhalen waarin alleen dieren een rol spelen en verhalen waarin zowel dieren als mensen een rol spelen.

Moraal, focalisatie en plot

In het eerste verhaal met alleen dieren, 'Prikkel de egel kan vliegen', is Prikkel een egel die zich afvraagt waarom egels niet kunnen vliegen. Samen met mevrouw Stinkdier maakt hij een luchtballon waarmee hij kan vliegen. Hij heeft het idee van een luchtballon uit een boek gehaald. Nadat Prikkel met zijn stekels een gat in de luchtballon prikt, dat hij weer maakt met een stekel van hemzelf en touw, vliegt hij zo hoog dat hij uiteindelijk op Mars terecht komt. Daar ontmoet hij een andere egelfamilie die gekleurde stekels heeft. De vader van deze egelfamilie heet Stekel en zijn vrouw en kinderen krijgen verder geen naam. Zij lijken daardoor van ondergeschikt belang. In dit verhaal worden Prikkel, Stekel en mevrouw Stinkdier vermenschlijkt. Er zijn echter ook dieren in dit verhaal die ondergeschikt zijn. Zo wordt in tegenstelling tot deze dieren de oorworm niet met hoofdletter gespeld en is de merel niet meer dan een gewone vogel die begint te zingen als het ochtendgloren aanbreekt. De andere dieren zijn wel vermenschlijkt en Prikkel het meest. Dit is ten eerste zichtbaar doordat deze dieren wel een naam hebben of de diernaam wel met hoofdletter wordt gespeld waardoor ze een identiteit krijgen. Daarnaast wonen ze in huizen, waarin ze ook handelingen uitvoeren die antropomorf zijn. Prikkel leest bijvoorbeeld uit boeken en mevrouw Stinkdier naait met behulp van een naaimachine de luchtballon aan elkaar. Het is opmerkelijk dat ze dat doet met onderrokken van haar grootmoeder, terwijl de dieren zelf geen kleding dragen. Prikkel neemt ook een aantal menselijke attributen mee op zijn vlucht, zoals een bol touw, warme dekens en lucifers. Zeker lucifers zijn bijzonder, want dat zou betekenen dat Prikkel weet wat vuur is en in staat is om vuur te maken, terwijl de meeste dieren toch worden afgeschrikt door vuur. Verder wordt Prikkel ook vermenschlijkt, omdat hij overduidelijk focaliseert: "Maar toen hoorde hij achter een rots iets schuifelen. Hij zag een lange puntige snuit, een paar heldere ogen en daarna een heleboel gekleurde stekels. Het leek wel een..." (56) Er is ook wel sprake van een externe focalisator, maar het feit dat het verhaal deels vanuit Prikkel wordt verteld, zorgt ervoor dat het dier een stem krijgt in het verhaal en diens bewustzijn wordt benadrukt. Dit verhaal past door de rol die dieren hierin krijgen bij de categorie fantasieverhalen, het menselijke en het dierlijke lopen in elkaar over (Ghesquière, 2009, 148). Ook het hebben van een wens die in vervulling gaat, iets wat ook als menselijk gezien kan worden, is een kenmerk van een fantasieverhaal (Ghesquière, 2009, 149). Als laatste moet vermeld worden dat dit verhaal past binnen de ontwikkeling van het fantasieverhaal. De oorworm geeft namelijk het volgende commentaar wanneer hij Prikkel hoort over zijn wens om te kunnen vliegen: "Vliegende egels... Hoe komt die malle egel erbij?" (52) Prikkel komt dus los van de conventie dat egels niet kunnen vliegen, hij vliegt namelijk wel, en valt daarmee in de lijn vanaf de jaren zeventig te plaatsen, waarin een 'rebel' op staat tegen de gevestigde orde (Joosen en Vloeberghs, 2020, 88). Het origineel *Great Uncle Prickels and the Moon Balloon* komt waarschijnlijk ook rond het begin van de jaren tachtig uit.

Een tweede verhaal met alleen dieren is ‘Het sterke konijn’ uit *Het dappere kleermakertje*. In dit verhaal schept een konijn op dat hij ondanks zijn geringe grootte sterker is dan hij eruitziet. Hij beweert zelfs sterker te zijn dan de olifant en het nijlpaard. Het konijn daagt hen uit voor een touwtrekwedstrijd, maar stiekem weet het konijn het voor elkaar te krijgen dat de olifant en het nijlpaard tegen elkaar touwtrekken terwijl ze denken tegen het konijn te strijden. De wedstrijd duurt drie dagen en dan begint het konijn zich te vervelen en bijt het touw door. De olifant en het nijlpaard vallen achterover en zijn vanaf dat moment onder de indruk van het konijn. Het nijlpaard is zelfs bang voor hem. Het touwtrekken heeft iets dierlijks, omdat het enkel met kracht te maken heeft. Ook de voorbereiding van de olifant op deze strijd is dierlijk. Hij gaat zijn slag tanden scherp aan een rots. Het nijlpaard en de olifant trekken aan het touw met zijn tanden respectievelijk zijn slurf. Dat gebeurt dus niet met hun poten. Hierdoor kunnen ze op vier poten blijven staan en wordt het dierlijke van de touwtrekwedstrijd versterkt. Hoe de dieren precies aan het touw komen en hoe het touw wordt vastgemaakt, is verder een raadsel. Er staat dat de olifant zelf het touw om zijn slurf bindt en het nijlpaard zelf het touw om zijn tanden bindt. Je zou zeggen dat daar armen of handen voor nodig zijn. Hoe het wordt vastgebonden is niet duidelijk, maar het is daarmee wel een antropomorfe handeling. In de afbeelding maakt het konijn het touw aan de tanden van het nijlpaard vast. De dieren worden ook vermenselijkt als we kijken naar de impliciete moraal. Het is namelijk duidelijk dat ook degene die fysiek niet sterk lijkt te zijn niet onderschat mag worden. Iemand die niet sterk is, kan namelijk wel slim spelen. De dieren zijn voor deze moraal ingezet. De dieren kunnen ook onderling met elkaar praten. De olifant kan zelfs “schateren van pret” (25). Via de korte focalisatie van de olifant en later ook van het nijlpaard zien we ook dat deze dieren eerst medelijden hebben met het konijn: “De olifant trok heel zachtjes, omdat hij het konijn geen pijn wilde doen. En aan de andere kant trok het nijlpaard ook heel zachtjes, omdat hij het zielig vond voor het konijn.” (26) De andere gedachten komen voornamelijk voor in de directe rede. Zo kunnen we dus wel horen wat de dieren denken en dat geeft de dieren ook iets menselijk. Datzelfde geldt voor de emoties die de dieren meekrijgen. Het nijlpaard geeuwt namelijk een keer verveeld. Dat is al redelijk menselijk en dat wordt menselijker als het nijlpaard bang is voor het konijn. Hij blijft liever overdag in de rivier om het konijn maar niet tegen te hoeven komen. Zo worden de dieren vermenselijkt, maar blijft het verhaal in het teken staan van een krachtmeting wat weer iets dierlijks heeft.

Ook in de ‘De picknick van de schildpadden’ uit *Tafeltje dek je, ezeltje strek je* spelen ten slotte alleen dieren een rol. Drie schildpadden besluiten te gaan picknicken en aangezien schildpadden traag zouden zijn, duurt het erg lang totdat ze uiteindelijk op de plaats van bestemming komen. Dan blijkt dat ze de flesopener zijn vergeten en een van de schildpadden helemaal terug moet om die te gaan halen. Een schildpad offert zich op en zegt dat de andere schildpadden nog niet mogen beginnen aan de picknick. Veel tijd verstrijkt, namelijk twee jaar, waarna de overgebleven schildpadden vermoeden dat de derde schildpad nu wel snel terug zal komen. Ze besluiten dus iets te eten. Op dat moment komt de derde schildpad achter de bosjes vandaan en betrapt hij de twee schildpadden erop dat ze toch zijn begonnen zonder hem. Het blijkt dat de derde schildpad achter de bosjes heeft staan wachten tot dit moment en nooit richting de flesopener is gegaan. De hele grap van dit verhaal betreft dus een eigenschap die duidelijk eigen is aan deze diersoort. Tegelijk zijn er ook menselijke trekken: de drie schildpadden hebben een naam, Jan, Jaap en Joris en dus ieder een eigen identiteit. Dat maakt ze menselijker. Ook de manier hoe Joris omgaat met zijn wantrouwen is een vorm van antropomorfisme. Hij blijft achter de bosjes staan wachten om de andere schildpadden te betrappen. Ook de activiteit, picknicken, is menselijk, zeker als deze picknick op een kleedje is en een fles limonade op dit kleedje staat. Het is dus vooral een flauw, grappig bedoeld, verhaaltje waarin de schildpadden wel iets menselijks krijgen door de namen die aan hen gegeven zijn en de activiteit van het picknicken, maar een eigenschap van de schildpad wordt uitvergroot, namelijk het langzaam zijn.

In het verhaal ‘Meneer Spin en het gekostumeerde bal’ komt een boer voor, niet alleen dieren dus, maar de boer heeft een ondergeschikte rol. Er is ook geen communicatie tussen de dieren en de boer. De boer wil enkel meneer Konijn en meneer Beer, die verkleed zijn als ezel, van zijn veld afjagen. Hoe de boer weet dat meneer Konijn en meneer Beer precies op dat moment over zijn veld lopen, is

wat twijfelachtig, maar uit het verhaal blijkt wel dat meneer Spin dit aan boer Nelis door zou geven. Dit is echter niet opgenomen in het verhaal. In het verhaal geeft Koning Leeuw een gekostumeerd bal waarin degene met het beste kostuum een prijs wordt beloofd. Meneer Spin gaat als ridder en meneer Konijn en meneer Beer gaan als ezel. Meneer Beer en meneer Konijn willen graag winnen en saboteren meneer Spin. Meneer Spin weet dit te voorkomen, maar in gedachte verzonken komt hij enkel omwikkeld met een handdoek bij het bal aan. Hij wint doordat de andere dieren denken dat hij als baby verkleed is. In dit verhaal wordt het dierlijke benadrukt en geassocieerd met verwerpelijke gedrag. Meneer Konijn en meneer Beer saboteren namelijk en gaan door gebied waar ze niet overheen mogen lopen, namelijk het veld van de boer. Dit gedrag is daarmee slecht gedrag. Het dierlijke wordt benadrukt omdat zij de enige zijn die als dier verkleed gaan, namelijk als ezel. Dit kostuum is ook nog eens vervormd: "Even later stak het beest het veld van boer Nelis over. Zijn voorpoten waren veel korter dan zijn achterpoten en zijn kop hing vlak boven de grond." (25) Het is dus ook niet meer een gewoon dier, maar het is zelfs een beest geworden en daarmee is het dierlijke extra benadrukt. De andere dieren zijn wel meer vermenschlijkt doordat ze een menselijk kostuum hebben gekozen, aangezien dit vooral in de afbeeldingen zichtbaar is, kom ik hier bij de illustraties op terug. Ook het houden van een gekostumeerd bal is antropomorf. Verder zijn de gesprekken en de gedachten in dit verhaal in de directe rede, waarin meneer Spin ook af en toe focaliseert en hij krijgt wat dat betreft wat Agency. Opvallend is verder nog dat het hier enkel om mannelijke personages gaat. Eventueel verder onderzoek kan in gaan op de genderverhoudingen in de Lekturamareeks.

In de drie volgende verhalen spelen zowel mensen als dieren een rol. Het eerste verhaal is 'Ben en de koning van de zeehonden' uit *Aladin en de wonderlamp*. Ben is een visser in wiens netten wel eens zeehonden verstrikt raken. Hij trekt ze meestal met grof geweld los. Dit keer raakt de koning van de zeehonden hierdoor gewond. Via een reis naar het paleis van de zeehondenkoning onder water, waarin Ben zelf in een zeehond verandert, geneest hij de koning van de zeehonden en is voortaan geduldig en voorzichtig als er weer zeehonden in zijn netten vastzitten. De mens is in dit verhaal dominant, maar er wordt wel gevraagd om stil te staan bij de vraag hoe we met dieren omgaan. De dieren, voornamelijk de koning van de zeehonden, krijgen daardoor iets menselijks, zodat de lezer zich kan identificeren, maar ook het dierlijke blijft aanwezig. Zo kan alleen de koning van de zeehonden praten met Ben en wordt deze zeehond dus vermenschlijkt. De andere zeehonden kunnen een lied zingen, maar meer communicatie is er niet. De zeehondenkoning is op een gegeven moment ook verdrietig. Dat hij daarbij moet huilen, maakt het antropomorf en maakt het identificeren van de lezer met de zeehond makkelijker. Daarnaast krijgt de zeehondenkoning herkenbare elementen die vergelijkbaar zijn met het menselijke equivalent, zoals een kroon en een paleis. Ook het bestaan van de term 'koning' is antropomorf. Een hiërarchie binnen het dierenrijk is niet uniek, kijk maar naar de zilverruggorilla die ook een leider is binnen de groep, maar deze leider koning noemen is wel menselijk. Dat de mens dominant is, blijkt verder uit het feit dat het Ben is die de koning van de zeehonden met zijn aanraking kan genezen. Daarnaast blijkt het ook uit de keuze van Ben om mens te willen zijn. De koning van de zeehonden doet hem namelijk een aanbod om zeehond te worden, maar daar bedankt Ben voor. De zeehonden in dit verhaal zijn vooral ingezet om duidelijk te maken dat je goed moet omgaan met dieren. Ben ging niet goed om met de zeehonden. Door de ontmoeting met de zeehondenkoning komt hij tot inkeer en daarna gaat Ben goed om met de zeehonden. Mens en dier komen zo ook dicht bij elkaar. Het doel is om de relatie tussen mens en dier te verbeteren.

In 'De koning van de rivier' woont een jong meisje, Suzanne, samen met de huishoudster wanneer haar vader als matroos de zee op moet. De huishoudster zorgt niet goed voor Suzanne en daarom zoekt Suzanne haar toevlucht bij de zwanen. Haar vader had vroeger een jonge zwaan gered nadat de zwaan door een jongetje zijn poot had gebroken. Suzanne praatte met de zwanen en deelde haar eten met de zwanen. Als Suzanne dan met de huishoudster naar de stad moet verhuizen, loopt ze van huis en wordt opgevangen door de zwanen. Die zorgen voor haar totdat haar vader uiteindelijk weer terugkomt van de zee. Het contrast tussen de zwanen en de mensen wordt benadrukt. De zwanen zijn vrij en in de stad zitten de mensen juist opgesloten. Suzanne is degene die deze kloof overbrugt. Als blijkt dat de zwanen kunnen praten, praten ze alleen tegen haar. Dat de zwanen überhaupt praten, verbaast Suzanne. Het is immers een menselijke eigenschap en haar verbazing

onderstreept dat. Naast het praten zijn er ook andere elementen die de zwanen menselijker maken. Ten eerste probeert de zwaan Suzanne te troosten door een vleugel om haar heen te slaan. Een arm om iemand heen slaan, in dit geval dus een vleugel, is een menselijke manier van iemand troosten en dat maakt de zwaan menselijker. Daarnaast kunnen de zwanen vriendelijk kijken. Ze hebben dus een gezichtsuitdrukking en dat maakt ze ook meer menselijk. Ten slotte focaliseert de zwaan: “En de koning van de rivier was best een beetje trots op wat hij had gedaan voor Suzanne en haar vader.” (20) De focalisatie geeft de zwaan een bewustzijn en een persoonlijkheid en daarmee wordt de zwaan ook meer vermenselijkt. Uit het volgende citaat blijkt dat de zwaan toch ook nog iets dierlijks heeft: “De jonge zwaan hield heel erg veel van Suzanne en hij at uit haar hand.” (18) De dubbele interpretatie bij ‘at uit haar hand’, dat zowel figuurlijk als letterlijk opgevat kan worden, maakt vooral duidelijk dat de zwaan zowel dierlijk als menselijk is. Hiernaast zijn er nog andere elementen waardoor de zwaan iets dierlijks houdt. Zo wonen de zwanen tussen het riet. Een huis zoals mensen hebben, kennen ze niet. Daarnaast moet Suzanne uitleggen dat stelen niet goed is, wat de zwanen maar half lijken te begrijpen. In de dierenwereld is het namelijk maar de vraag of dieren de definitie van stelen begrijpen, aangezien het de dieren voornamelijk om eten te doen is. Waar het eten precies vandaan komt en of het zou behoren tot een ander is daarmee niet relevant. Doordat de zwanen ook erg dierlijk blijven, wordt de afstand en het contrast tussen de mensen en de zwanen benadrukt. Dat Suzanne deze kloof wel kan overbruggen, en dat je daarmee dus niet vastzit aan maatschappelijke conventies, wil dit verhaal illustreren. Daarmee valt het binnen de ontwikkeling van de fantasieverhalen vanaf de jaren zeventig. Het verhaal is namelijk maatschappijkritisch (Ghesquière, 2009, 152). Om deze overbrugging tussen verschillende soorten te illustreren is het belangrijk om de dieren nog wel op afstand te houden. Dat de zwanen nog iets dierlijks hebben, past daarmee binnen de functie van de zwanen in het verhaal. De moeder van de zwaan neemt tot slot nog een bijzondere plaats in. Zij is de enige zwaan die met hoofdletter wordt gespeld: “Suzanne ging naast mevrouw Zwaan zitten.” (24) Tot haar richt Suzanne zich als ze een nieuwe jurk zou willen, omdat de jurk die ze aan heeft erg versleten is. Op die manier krijgt ze een menselijke moederrol en dat zou interessant kunnen zijn voor een vervolgonderzoek naar de genderrollen in deze reeks.

Een volgend verhaal met mensen en dieren is het verhaal ‘Rosina moet vermageren’ uit *Tafeltje dek je, ezeltje strek je*. Rosina is een olifant in de dierentuin en krijgt de hele dag lekker eten aangeboden door de kinderen die haar komen bezoeken. Daar wordt ze zo dik van dat ze haar hok niet meer in past. Ze wordt ingesmeerd met sla-olie waardoor ze uiteindelijk het hok binnenkomt. Daarna moet ze afvallen en krijgt ze vooral fruit te eten. Ze is uiteindelijk zelfs “mooi slank” (64) geworden volgens de oppassers. Rosina blijft alleen fruit eten, behalve op zondag dan mag ze één slagroomsoes. Hier is duidelijk een dier ingezet om een gevoeliger onderwerp aan te kaarten, wat een van de functies is van een fantasieverhaal volgens Joosen en Vloeberghs (Joosen en Vloeberghs, 2020, 45). Er kan dus verwacht worden dat er zowel afstand wordt gecreëerd zodat het gevoelige onderwerp niet direct wordt benaderd, maar er moet ook nabijheid zijn om de les uit het verhaal te kunnen leren. Die les is dat je gezond moet eten. De afstand wordt gecreëerd doordat wordt benadrukt dat het een olifant is en dus een dier. De traan biggelde namelijk niet over haar wang, maar over haar slurf. Daarnaast kan Rosina niet spreken en woont ze in een olifantenhuis in de dierentuin. Hier wordt benadrukt dat het niet om een gewoon huis gaat, maar om een huis speciaal voor olifanten. Daarmee wordt de afstand tussen mens en dier groter. Aan de andere kant ontstaat er nabijheid tussen mens en dier doordat we met Rosina mee kunnen leven. Het wordt duidelijk dat ze het niet leuk vindt als ze Dikkerdje wordt genoemd en in de directe rede krijgen we ook mee wat ze denkt op het moment dat ze haar verblijf niet meer in kan: “‘Die akelige oppassers,’ dacht Rosina. ‘Die hebben vast de deur smaller gemaakt. Of misschien is de opening wel kleiner geworden.’” (62) En we lezen dat er een traan langs haar slurf biggelt als ze beseft dat ze te dik is geworden om door de deuropening te passen. Doordat haar gedachten worden verwoord, kunnen we met haar mee leven en ontstaat er nabijheid. Die nabijheid wordt gecreëerd door Rosina iets menselijks te geven, namelijk de gedachten en het huilen met tranen. Dat er voor deze les een olifant is ingezet, een dier dat van nature dik is, maakt het verhaal ook ironisch. Dat het vermageren toch zo belangrijk wordt gemaakt, maakt dat gezond eten de belangrijkste les is uit dit verhaal.

Aan het laatste verhaal moet op een andere manier aandacht worden besteed, omdat dieren er een andere rol in spelen dan de indeling hierboven toelaat. In 'De piano en de olifant' is er wel een dier in het verhaal, maar dat is niet de olifant zoals de titel doet vermoeden. De olifant is namelijk een stuk speelgoed en het is de muis die als dier in het verhaal voorkomt. In dit verhaal dreigen een piano en de speelgoedolifant, Trumpel en Jumbo, weggegooid te worden. Door een magische inmenging van een bijzondere maan kan Jumbo bewegen en duwt hij Trumpel de winkel uit. Op straat is de magische inmenging afgelopen en de bewoners van de straat zijn wakker geworden door het geluid dat de piano en de olifant hebben gemaakt. De bewoners van de straat gaan ervan uit dat de spullen werden gestolen en vermoeden nu dat deze spullen waardevol zijn. De winkel draait de volgende dag goed en Trumpel en Jumbo worden verkocht. De muis, het enige dier in het verhaal, Grijsje Snorhaar, beleeft dit avontuur vanaf de zijlijn mee. Hij spreekt één keer met de piano en met de olifant en daarna wordt hij nog één keer genoemd. Hij gaat dan met Jumbo en Trumpel mee: "En Grijsje Snorhaar sprong vlug in de piano, want hij wilde niet alleen in de winkel achterblijven." (25) Voor de muis is dus een bijrol weggelegd waarin hij voor een gedeelte vermenschlijkt is, maar ook dierlijk blijft. De muis spreekt namelijk niet met mensen, enkel met andere objecten. Dat hij spreekt maakt hem menselijker, maar door niet met mensen te praten zwakt deze vermenschlijking af. De rol van de muis is lastig te definiëren. Hij had namelijk net zo goed niet opgenomen hoeven worden in het verhaal. Wellicht heeft zijn rol vooral te maken met een grotere mogelijkheid voor de lezer om zich te identificeren met het verhaal doordat we via de directe rede met hem meekijken op het moment dat Jumbo voor het eerst beweegt: "'Kijk eens naar Jumbo!' piepte Grijsje Snorhaar opgewonden. 'Hij beweegt.'" (23) Ook wil de muis zich niet eenzaam voelen en gaat met Jumbo en Trumpel mee. Daarmee wordt Grijsje Snorhaar ook vermenschlijkt. De rol van het dier is in dit verhaal interessant om af te zetten tegen de rol die de levenloze objecten krijgen. Voor dit onderzoek voert het te ver om daar verder op in te gaan, maar het zou wellicht onderzocht kunnen worden in een vervolgonderzoek.

Concluderend kan in de eerste plaats worden gesteld dat deze verhalen erg divers zijn. Er is om die reden dan ook geen goed verschil waar te nemen tussen de rol van dieren bij de verhalen met enkel dieren en de rol van dieren bij verhalen met zowel dieren als mensen. Het contrast tussen dier en mens staat in deze verhalen centraal, die door Suzanne in 'De koning van de rivier' overbrugd kan worden. De dieren worden daardoor dus vermenschlijkt, maar houden ook iets dierlijks. Soms zijn het maar enkele dieren die het contrast en daarmee het dierlijke benadrukken, zoals bij 'Meneer Spin en het gekostumeerde bal' waar het zelfs om 'beesten' gaat. In de verhalen waar de morele les sterk aanwezig is, zoals bij 'Ben en de koning van de zeehonden', 'Rosina moet vermageren' en bij 'De koning van de rivier', is de afstand tussen dieren en mensen het grootst. Dat komt dan ook ten goede aan de morele les. Antropomorfisme komt in alle 'verhalen' ook regelmatig terug. Prikkel droomt of heeft een wens, het konijn is de olifant en het nijlpaard te slim af en de schildpadden gaan picknicken. In de verhalen waar een morele les aanwezig is, staat deze morele les in dienst van de mens en dat maakt de afstand tussen mens en dier groter. In al deze verhalen is de mens subtiel of minder subtiel dominant, doordat bijvoorbeeld een menselijke les geleerd moet worden.

Zowel 'Prikkel de egel kan vliegen' als 'De koning van de rivier' geeft maatschappijkritiek wat binnen de ontwikkeling van de fantasieverhalen vanaf de jaren zeventig past, evenals de ideologie die wordt uitgedragen: je zit niet vast aan de conventies van de maatschappij en verschillende soorten kunnen de barrière overbruggen en vriendschappen sluiten. Zeker de afstand tussen de mens en het dier in 'De koning van de rivier' zorgt dat deze maatschappijkritiek beter tot zijn recht komt.

Illustraties

In tegenstelling tot de vermenschlijking in 'Prikkel de egel kan vliegen' die vanuit de tekst duidelijk wordt, lijken de getekende dieren relatief realistisch. Ze hebben kraaloogjes, ze lopen op vier poten en hebben geen kleren aan. Daarmee lijken de dieren toch vooral dierlijk. Uiteraard is de egel van Mars met zijn gekleurde stekels al minder realistisch, maar het zit vooral in het tafereel dat afgebeeld wordt, waardoor de dieren een stuk menselijker zijn. Zowel Prikkel als mevrouw Stinkdier gebruiken een bril

om in een boek te kunnen lezen. Ook het lezen van een boek zorgt ervoor dat deze dieren al wat menselijks krijgen. Daarnaast is ook het hol van mevrouw Stinkdier afgebeeld. Hier is mevrouw Stinkdier achter een naaimachine te zien, terwijl ze in een boek aan het kijken is. Verder lijkt ze aan een tafel te zitten. Op de achtergrond is een bakstenen schouw van een openhaard te zien, waar ook wat ondefinieerbare artikelen staan. Daarnaast lijkt er een kaars of lamp aan de muur te hangen. Hieruit kan worden opgemaakt dat dit hol ook iets huiselijks heeft. Er moet licht en warmte worden gemaakt wat mensen vooral zouden doen in hun huis. Een dier heeft in principe geen licht of extra warmte nodig in zijn hol. Door het hol van mevrouw Stinkdier dus huiselijk weer te geven, maakt dat deze dieren ondanks de natuurgetrouwe weergaven toch menselijk zijn.

Al minder realistisch zijn de dieren in 'Het sterke konijn'. De ogen zijn geen kraalogen meer en ook het kleurgebruik geeft de dieren al iets meer stripfiguurkenmerken. De dieren lijken verder wel op vier poten te lopen, het konijn kan uiteraard ook wel op twee poten staan en ze dragen verder geen kleren of iets dergelijks. Verder valt op dat het konijn lijkt te glimlachen. Deze glimlach, een uiting van emotie, maakt dat het konijn vermenselijkt is. De olifant en het nijlpaard blijven redelijk dierlijk, alleen de ogen zijn niet natuurlijk.

De schildpadden in 'De picknick van de schildpadden' zijn helemaal niet natuurgetrouw. Ze dragen accessoires, zoals een hoed of een sjaaltje. Verder dragen ze geen kleding. Ook zijn er menselijke attributen te zien, zoals borden en een picknickkleed. Opmerkelijk is dat één van de schildpadden lippenstift en nagellak op heeft. Dat zijn toch redelijk vrouwelijke stereotypen, in ieder geval in de jaren tachtig. De schildpadden heten echter Jan, Jaap en Joris, toch niet bepaald vrouwennamen. Vermoedelijk heeft de illustrator zonder de inhoud van het verhaal deze illustraties gemaakt. Het is dan nog steeds opvallend dat een dier make-up krijgt om het dier vrouwelijk te maken. Daarmee is deze schildpad naast vermenselijkt, ook interessant voor een vervolgstudie over de rol van gender in deze reeks. Hoe de schildpadden zich verder voortbewegen is ook opmerkelijk. Ze lopen namelijk wel op vier poten, maar ze zitten op hun achterpoten. Het lijkt dus alsof ze op hun billen zitten. De poten worden op één van de afbeeldingen ook voor een menselijk gebaar gebruikt. De schildpad heeft een poot voor haar mond gedaan, waarschijnlijk toen ze erachter kwamen dat ze de flesopener waren vergeten. Ze lijkt dus verbaasd of in shock te zijn. Zo'n gebaar en de gezichtsuitdrukkingen die hiermee zichtbaar zijn vermenselijken de schildpadden ook.

In 'Meneer Spin en het gekostumeerde bal' zijn de dieren cartoonesk getekend. Meneer Spin heeft zeker ook gewone kleren aan als hij bezig is met het maken van een kostuum. Van de andere dieren kan dat niet met zekerheid gezegd worden. Meneer Konijn heeft vlak voordat hij de kop van de ezel op zet in ieder geval geen kleren aan. Het zou wel kunnen dat hij net zoals meneer Spin het te warm vindt om kleren aan te trekken onder het kostuum. In de afbeelding is ook te zien welk kostuum de andere dieren hebben aangetrokken. Meneer Aap heeft een clownsoutfit aan, meneer Slang heeft een indianenkostuum aan, meneer Varken is als een cowboy verkleed en Koning Leeuw draagt een heksenhoed. Hij lijkt verder geen andere kleding aan te hebben. Deze dieren hebben dus een kostuum aan dat daadwerkelijk mensen vertegenwoordigt. Daarnaast staan ze ook op twee poten, zover dat kan. De slang lijkt ook rechtop te 'staan'. Daarmee worden deze dieren dus vermenselijkt, alleen meneer Konijn en meneer Beer blijven iets dierlijks hebben doordat ze voor een dierlijk kostuum kiezen.

De zeehonden in 'Ben en de koning van de zeehonden' zijn redelijk natuurgetrouw getekend, net zoals de andere dieren. Er zijn in de afbeeldingen namelijk ook meeuwen te zien. Ook het paard, dat eigenlijk een zeepaard is, is natuurgetrouw getekend. Van het paleis dat in de tekst wordt beschreven is in de afbeelding niet veel terug te zien. Wel is de kroon zichtbaar die naast de koning ligt en staan er twee zeehonden als een soort lijfwachten naast de koning met een drietand in hun 'vinnen'. Hoe een van de zeehonden dit vast heeft, lijkt het net een hand. De koning van de zeehonden zit verder op een troon en heeft verband om zijn hoofd. Er is een zeehond met een sjaaltje, dat is Ben. Zo is hij nog herkenbaar. De dieren hebben dus menselijke attributen en zijn op die manier vermenselijkt, maar verder blijven ze wat de illustratie betreft erg dierlijk.

Ook in 'De koning van de rivier' zijn de dieren natuurgetrouw getekend. De zwanen zijn erg realistisch doordat ze de anatomie van een zwaan hebben en ook de ogen vallen net zoals bij een

gewone knobbelzwaan weg in het zwarte gedeelte van de kop. De zwaan, in ieder geval de zwaan die zichzelf de koning van de rivier noemt, is in sommige afbeeldingen wel groot getekend. Zo groot dat Suzanne erop kan vliegen. De zwaan wordt in dat geval een dier waarmee ze reist, een vervoermiddel, maar aangezien de zwaan verder voor haar zorgt, is hij uiteindelijk meer dan alleen een vervoermiddel (Honings & Op de Beek, 2023, 15-16). De paarden die in de afbeeldingen terugkomen, krijgen wel alleen de rol van een 'machine' (Berger, 1991, 11). Ze worden namelijk alleen ingezet om het land om te ploegen of om de wagen te trekken. Daarmee zijn zij hier aan te merken als dier-dieren. Verder is ook nog een libelle en een rat-achtig dier te zien, die rondom of in de rivier zijn. Ze lijken hier toevallige voorbijgangers en daarmee dier-dieren. De vogels krijgen in dit verhaal een andere rol. Ze zijn net zoals de andere dieren natuurgetrouw getekend, maar zij helpen Suzanne en communiceren óf via de koning van de rivier óf direct met Suzanne. De vogels staan dus hoger en dichter bij de mens dan de andere dieren. Ze zijn namelijk in staat om te communiceren met mensen waar dat bij de andere dieren niet gebeurt. Ondanks de realistische tekening, krijgen de vogels, en specifiek de zwanen dus een hogere status dan de andere dieren. Ze worden iets vermenschlijkt, maar blijven qua illustratie wel echt dier-dieren.

De olifant in 'Rosina moet vermageren' is juist weer cartoonesker getekend. Ze heeft geen kleren aan, maar wel rode wangetjes. In de eerste afbeelding is ze ook bijna letterlijk aan het uitbuiken. Ze zit op haar billen tegen de muur en er steekt een behoorlijke buik uit. Verder loopt Rosina wel op vier poten. Op een van de afbeeldingen staat ook een zebra, deze is wel redelijk realistisch, maar heeft wel iets cartoonesk, vooral omdat het dier een gezichtsuitdrukking lijkt te hebben. Ook de olifant heeft gezichtsuitdrukkingen. Zo kijkt ze in de eerste en de laatste afbeelding blij en op de tweede afbeelding moeilijk, ze zit immers vast. Dat maakt de dieren iets menselijker. Er zijn dus herkenningpunten en daarmee identificatiemogelijkheden bij de dieren, maar qua uiterlijk blijven ze redelijk dierlijk. Er blijft dus een afstand, waardoor de boodschap niet te confronterend wordt.

In het laatste verhaal is de muis, Grijsje Snorhaar, in 'De piano en de olifant' cartoonesk getekend. De muis is eigenlijk op de eerste afbeelding na in alle afbeeldingen aanwezig. Hij lijkt wat groter dan een gemiddelde muis en hij staat regelmatig op twee poten. Hij heeft geen kleren aan. Hij beleeft het avontuur met de piano en de olifant dus mee en is voornamelijk op de piano te zien. Het lijkt daardoor wel een soort zoekplaatje. Behalve dat de muis graag in de buurt wil blijven van de piano en de olifant, is er verder niet echt iets bijzonders aan de muis te zien. Het blijft daarmee een dierlijk-dier dat wel cartoonesk getekend is.

Opvallend aan de illustraties is dat sommige illustraties een contrast opleveren met de beschrijving van het dier in het verhaal. Zo is Prikkel de egel realistisch getekend, terwijl het verhaal waarin hij voorkomt juist helemaal niet realistisch is. Datzelfde geldt voor de zeehonden in 'Ben en de koning van de zeehonden'. Het is dan vooral de locatie waar de dieren zich bevinden of de attributen die de dieren gebruiken die het tafereel en daarmee de dieren iets menselijks meegeven. De zwanen in 'De koning van de rivier' blijven wel heel dierlijk, want ze leven bijvoorbeeld gewoon in de natuur en niet in een huis. Ze lijken in dit verhaal wel boven de andere getekende dieren te staan. Er zijn ook verhalen waar de dieren niet of nauwelijks realistisch getekend zijn, zoals bij 'De picknick van de schildpadden' en 'het sterke konijn'. Toch zijn de dieren hier ook niet helemaal menselijk, omdat ze gewoon op vier poten lopen en geen kleding dragen, enkel accessoires. Ook Rosina in 'Rosina moet vermageren' blijft iets dierlijks houden. Ze heeft gezichtsuitdrukkingen en is ook cartoonesk getekend wat haar wel menselijk maakt, maar ze loopt verder wel op vier poten en draagt geen kleding. De afstand tussen het dierlijke en het menselijke blijft daarmee groter waardoor de gevoelige boodschap besproken kan worden. Alleen meneer Spin en de meeste dieren in het verhaal 'Meneer Spin en het gekostumeerde bal', dragen echt kleding en de dieren lijken hier op twee poten te lopen. Maar dit geldt niet voor alle dieren in het verhaal. Meneer Konijn en meneer Beer houden namelijk wel iets dierlijks doordat ze voor een mislukte ezel als kostuum kiezen. Een bijzondere plek neemt de muis in 'De piano en de olifant' in. De muis is namelijk in bijna elke afbeelding aanwezig, lijkt wel iets groter dan een normale muis en is cartoonesk getekend. De muis lijkt een soort zoekplaatje en houdt vooral iets dierlijks.

Conclusie

Er is geen groot verschil te zien in de wijze waarop de relatie tussen dier en mens wordt weergegeven in de verhalen met alleen dieren en de verhalen waar zowel dieren als mensen een rol spelen. In alle verhalen hebben de dieren zowel iets menselijks als iets dierlijks. In deze categorie, de 'verhalen', valt vooral het contrast op tussen realistische afbeeldingen en fantasievolle verhalen. Vooral de afstand tussen mensen en dieren wordt in deze verhalen benadrukt, waardoor bijvoorbeeld een boodschap overgebracht kan worden. De dieren krijgen dus iets menselijks, maar houden ook iets dierlijks. In de indeling van de methode blijven deze dieren dus in het midden gesitueerd. Daarnaast laten sommige verhalen ook zien dat de afstand tussen mens en dier te overbruggen is, dus ook de afstand tussen verschillende soorten. De verhalen hebben zo een maatschappijkritische boodschap. Dit is bijvoorbeeld zichtbaar in 'De koning van de rivier' en dit past in de ontwikkeling van de fantasieverhalen vanaf de jaren zeventig. Het is wel duidelijk dat de mens dominant is. In de in dit hoofdstuk besproken verhalen was de rolverdeling tussen mannelijke en vrouwelijke dieren opvallend. Dat is wellicht interessant voor vervolgonderzoek.

Conclusie

In dit onderzoek stond de volgende vraag centraal: Wat zegt de rol van de dieren in de verhalen uit *Lekturama's Luister Sprookjes en Vertellingen* ons over de relatie tussen mens en dier? Deze vraag is beantwoord door de verhalen uit vier boeken uit de Lekturamareeks te analyseren, die de meeste variatie in soorten verhalen boden. Aan de hand van de indeling in de methode, samen met de onderdelen emotie en focalisatie, zijn de verhalen onderzocht. De indeling in genres is gemaakt omdat bepaalde normen binnen het verhaaltipe ook iets kunnen zeggen over de rol van dieren.

Uit het eerste hoofdstuk bleek dat in de fabel de dieren duidelijk vermenselijkt worden. Het dierlijke is soms nauwelijks te herkennen en het dier leeft ook in een menselijk huis. Er blijft nog iets dierlijks achter doordat deze dieren bijna allemaal geen kleding aan hebben. De dieren worden ook ingezet voor de morele les. Hierdoor blijft de mens centraal staan, waardoor de afstand tussen mens en dier alleen maar groter wordt. De morele les in deze fabels is vooral dat de slechte eigenschappen vermeden dienen te worden. Hiervoor zijn dieren ingezet om weer te geven dat deze slechte eigenschappen dierlijk en daarom verwerpelijk zijn.

In de sprookjes waar zowel mensen als dieren in voorkomen, staat de mens duidelijk centraal, de mens heeft de hoofdrol. De afstand tussen dier en mens wordt daardoor groter en ook hier zijn de dieren vooral onderschikt aan de les die voor mensen bedoeld is. Bij sprookjes waar alleen dieren een rol spelen, zijn deze dieren min of meer het evenbeeld van de mens. De dieren weerspiegelen de menselijke maatschappij. Om dit evenbeeld extra te benadrukken zijn niet alle dieren in de sprookjes even vermenselijkt, maar blijven sommige dieren dierlijk.

In het hoofdstuk over de categorie 'verhalen' bleek dat er geen groot verschil bestaat tussen verhalen waar alleen dieren een rol spelen en verhalen waar zowel dieren als mensen in spelen. De dieren hebben hier allemaal iets dierlijks en iets menselijks. Op die manier wordt vooral het contrast tussen het dierlijke en het menselijke extra benadrukt, waarbij het ook duidelijk wordt gemaakt dat de mens dominant is. In de verhalen komt het ook voor dat deze kloof wordt overbrugd en hierin valt dan een maatschappijkritische boodschap te lezen.

De rol die de dieren in de verhalen krijgen is dus voornamelijk het verwezenlijken van een boodschap die voor de mens bedoeld is. Hierbij blijft de mens altijd dominant. Deze boodschap wordt begrijpelijk gemaakt door middel van de vermenselijking van dieren. Op die manier is de identificatie voor de lezer gemakkelijker. Deze vermenselijking van de dieren, die mede wordt veroorzaakt door menselijke attributen, zorgt er ook voor dat het natuurlijke dier weer op een andere manier gerepresenteerd wordt. En dit heeft weer invloed op hoe wij over dieren denken. Onze representaties weerspiegelen immers hoe wij over dieren denken, maar geven ook vorm aan onze representaties (Ortiz Robles, 2016, IX-X). Het natuurlijke dier komt daardoor verder van de mens af te staan.

Voor vervolgonderzoek kunnen uiteraard meer verhalen met dieren uit de volledige reeks worden onderzocht. Daaruit zou dan blijken hoe representatief de door mij gemaakte selectie is. Daarnaast blijkt uit dit onderzoek dat er in deze reeks ook aanknopingspunten zijn om de representatie van gender centraal te stellen in vervolgonderzoek. De vrouwelijke rollen die de dieren krijgen vallen namelijk op. In dit onderzoek is ook opgevallen dat de kleur wit steeds met het goede wordt geassocieerd. De kleur zwart daarentegen wordt juist geassocieerd met het kwade. Hierbij valt ook op dat de witte zwanen hoger worden gerangschikt dan de zwarte kraaien in het verhaal 'De elf wilde zwanen'. Hoewel het traditionele associaties zijn bij wit en zwart, is het een interessante vraag hoe dieren daardoor in een hiërarchie geplaatst worden. Deze schaalverdeling binnen het dierenrijk zou een interessant onderzoeksveld kunnen zijn voor verder onderzoek zowel binnen deze reeks als daarbuiten.

De babykamer van mijn vrienden is inmiddels opgeruimd, de Lekturamareeks staat in de kast opgesteld en de baby kan slapen in een kamer met een muurschildering, waarin dieren rondom of in een boom te zien zijn. Ook hier is het natuurlijke dier nauwelijks te herkennen.

Bibliografie

Primaire bronnen

- Bouland-de Ruyter, B. (Red). (1985). *Lekturama's Luister Sprookjes en Vertellingen; Aladin en de Wonderlamp en andere Sprookjes en Vertellingen*. Lekturama.
- Bouland-de Ruyter, B. (Red). (1985). *Lekturama's Luister Sprookjes en Vertellingen; De kikkerprins en andere Sprookjes en Vertellingen*. Lekturama.
- Bouland-de Ruyter, B. (Red). (1985). *Lekturama's Luister Sprookjes en Vertellingen; Het dappere kleermakertje en andere Sprookjes en Vertellingen*. Lekturama.
- Bouland-de Ruyter, B. (Red). (1985). *Lekturama's Luister Sprookjes en Vertellingen; Tafeltje dek je , Ezeltje strek je en andere Sprookjes en Vertellingen*. Lekturama.

Secundaire literatuur

- Baker, S. (2001). *Picturing the beast; Animals, identity, and representation*. University of Illinois Press: Urbana en Chicago.
- Berger, J. (1991) *About looking*. Vintage International: New York.
- Boven, E. van, en Dorleijn, G. (2018). *Literair mechaniek; Inleiding tot de analyse van verhalen en gedichten*. Derde herziene druk. Uitgeverij Coutinho: Bussum.
- Calarco, M. (2021). *Animal studies: The key concept*. Oxon: Abingdon/ Routledge: New York.
- Doorselaer, J. van, (2008-2009). 'OP EEN OCHTEND ZAG ALLES ER ANDERS UIT' Toon Tellegen en de klassieke dierenfabel; Een vergelijkend onderzoek. MA-scriptie. Universiteit Gent.
- Ghesquière, R. (2009). *Jeugdliteratuur in perspectief*. Acco: Leuven/ Den Haag.
- Joosen, V. (2016). 'Tussen traditie en vernieuwing; sprookjes, mythen en andere volksverhalen' in: Rita Ghesquiere, Vanessa Joosen en Helma van Lierop, *Een land van waan en wijs. Geschiedenis van de Nederlandse jeugdliteratuur*. (89-120). Atlas Contact: Amsterdam / Antwerpen.
- Joosen, V. & Vloeberghs, K. (2020). *Uitgelezen jeugdliteratuur; Een ontmoeting met traditie en vernieuwing*. Zesde druk. Biblion Uitgeverij: Leidschendam/ LannooCampus: Leuven.
- Honings, R., E. Op de Beek (Eds.), (2023). *Animals In Dutch Travel Writing: 1800-Present*. Leiden University Press: Leiden.
- Le Guin. (2004). Cheek by jowl: animals in children's literature. *Children & Libraries*, 2(2), 20-30.
- Mark, J., (2018). "... want dieren zijn precies als mensen": Over de vermenselijking van dierpersonages in moderne Reynaertbewerkingen voor kinderen. Science Shop, University of Groningen.
- Ortiz Robles, M., (2016). *Literature and Animal Studies*. Routledge: New York.
- Parlevliet, S. (2016). 'Als het niet onwaar is, dan is het fantasie' in: Rita Ghesquiere, Vanessa Joosen en Helma van Lierop, *Een land van waan en wijs. Geschiedenis van de Nederlandse jeugdliteratuur*. (121-153). Atlas Contact: Amsterdam / Antwerpen.

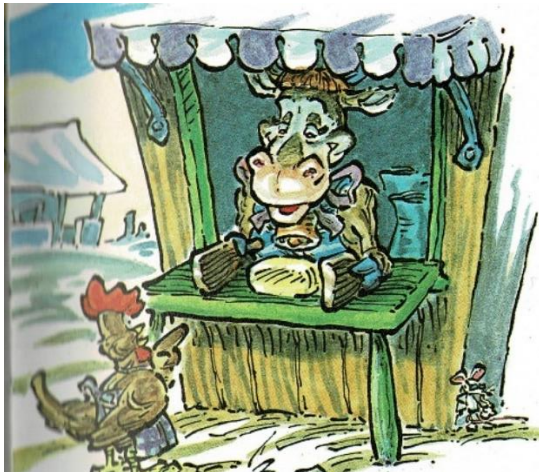
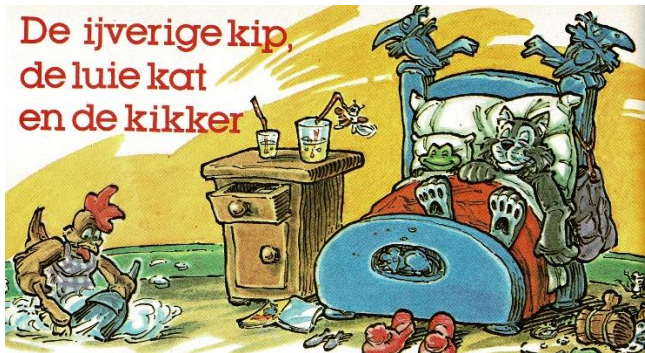
Pollmann, J. (2009). *Een boktor met gesteven kraagje. Over het menselijke van dieren in strips*. Oog & Blik / De Bezige Bij: Amsterdam.

Vere, A. J. de, en Kuczaj, S. A. (2016) 'Where are we in the study of animal emotions?' *WIREs Cogn Sci*, 7, 354-362.

Bijlage 1 – Illustraties bij de fabels

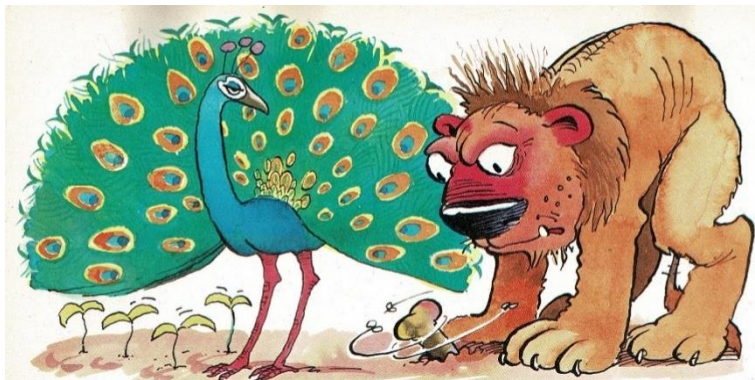
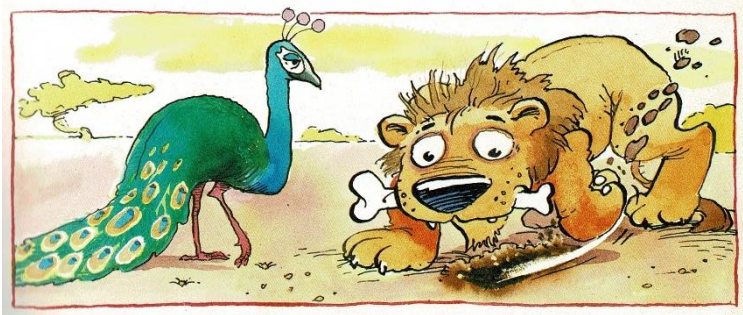
'De ijverige kip, de luie kat en de kikker'

In de afbeeldingen is zichtbaar dat de dieren cartoonesk getekend zijn. De dieren gebruiken menselijke attributen en de kip en de koe lijken kleding te dragen. Het bij-achtige dier heeft maar vier poten.

'De leeuw en de pauw'

De pauw kijkt steeds hetzelfde, wat ik als hooghartig omschrijf. Bij de leeuw zijn gezichtsuitdrukkingen terug te zien. Dit wordt versterkt door de wenkbrauwen van de leeuw.

'De wolf in schaapskleding'

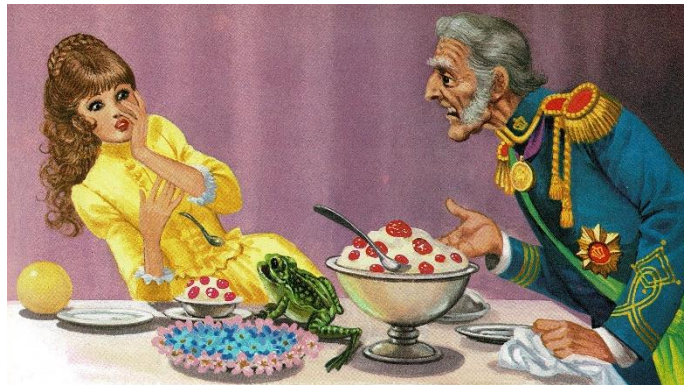
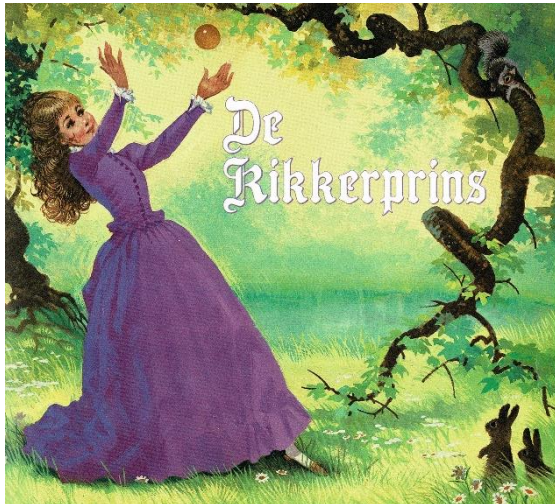
De wolf heeft gezichtsuitdrukkingen en hij heeft verband om zijn poot. Verder is te zien dat de wolf zichzelf in de spiegel bekijkt. De wolf en de herder zijn elkaars spiegelbeeld door de manier hoe ze getekend zijn.

Bijlage 2 – Illustraties bij de sprookjes

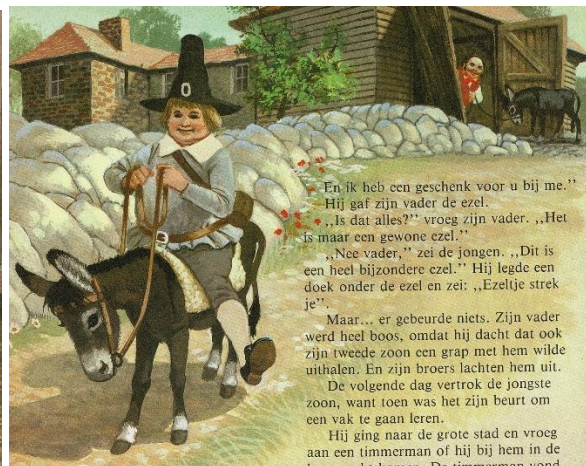
'De kikkerprins'

De kikker en de andere dieren zien eruit als dier-dieren. Op de afbeelding is ook de reactie van de prinses op de kikker te zien.

'Tafeltje dek je, ezeltje strek je, knuppel uit de zak'

De ezels zijn realistisch getekend en zichtbaar is ook dat de ezel in de stal staat. Op een van de ezels wordt ook gereden.

‘De elf wilde zwanen’

De zwanen zijn natuurgetrouw getekend. De zwanen hebben wel een kroontje op hun hoofd. Het paard is ook natuurgetrouw getekend.

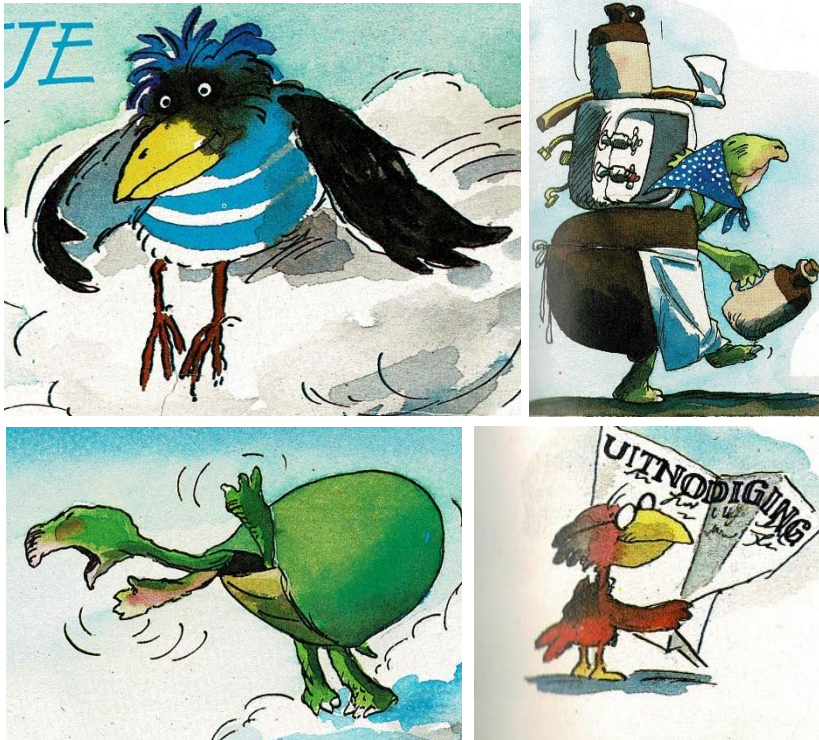
‘De drie biggetjes’

De drie biggen en de wolf zijn cartoonesk getekend. Ze hebben attributen bij zich en ook is te zien dat ze in huizen wonen. Ook de dieren op de voorgrond laten vermenselijking zien door de kleren die ze aan hebben en doordat ze aan het lezen zijn. Niet elk dier is even vermenselijkt. De eend heeft verder geen kleding aan.

'Een feestje op de hoogste wolk'

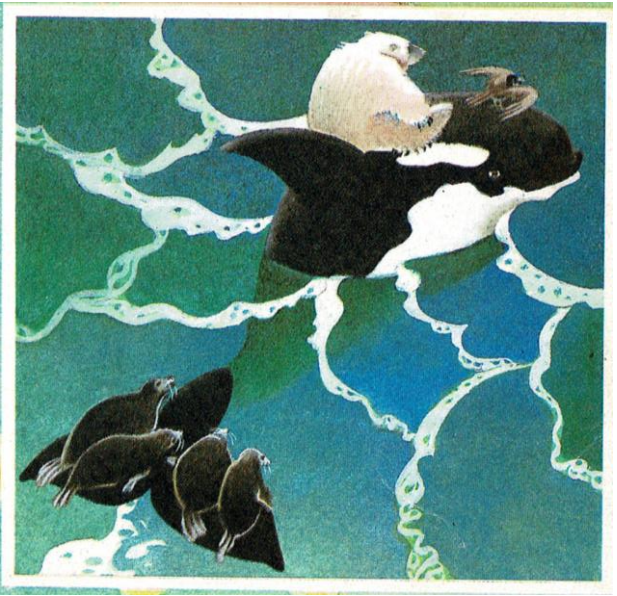
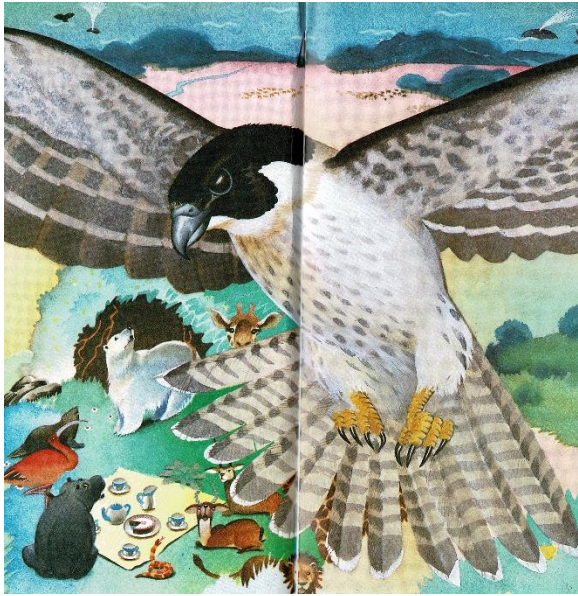
Hier is op de afbeeldingen te zien dat de Nergensvogel en de vrouw van de schildpad kleding lijken te dragen. Ook is een afbeelding opgenomen van de schildpad met het bijzondere schild. Verder leest een vogel de uitnodiging van de Nergensvogel.

'De eerste ijsbeer op de Noordpool'

De dieren zijn redelijk natuurgetrouw getekend. Vooral dat wat is afgebeeld, de combinatie aan dieren en de picknick, maakt dat de dieren vermenselijkt zijn. Verder wordt de orka als vervoermiddel gebruikt en is te zien dat er vanuit een vogelperspectief is getekend.

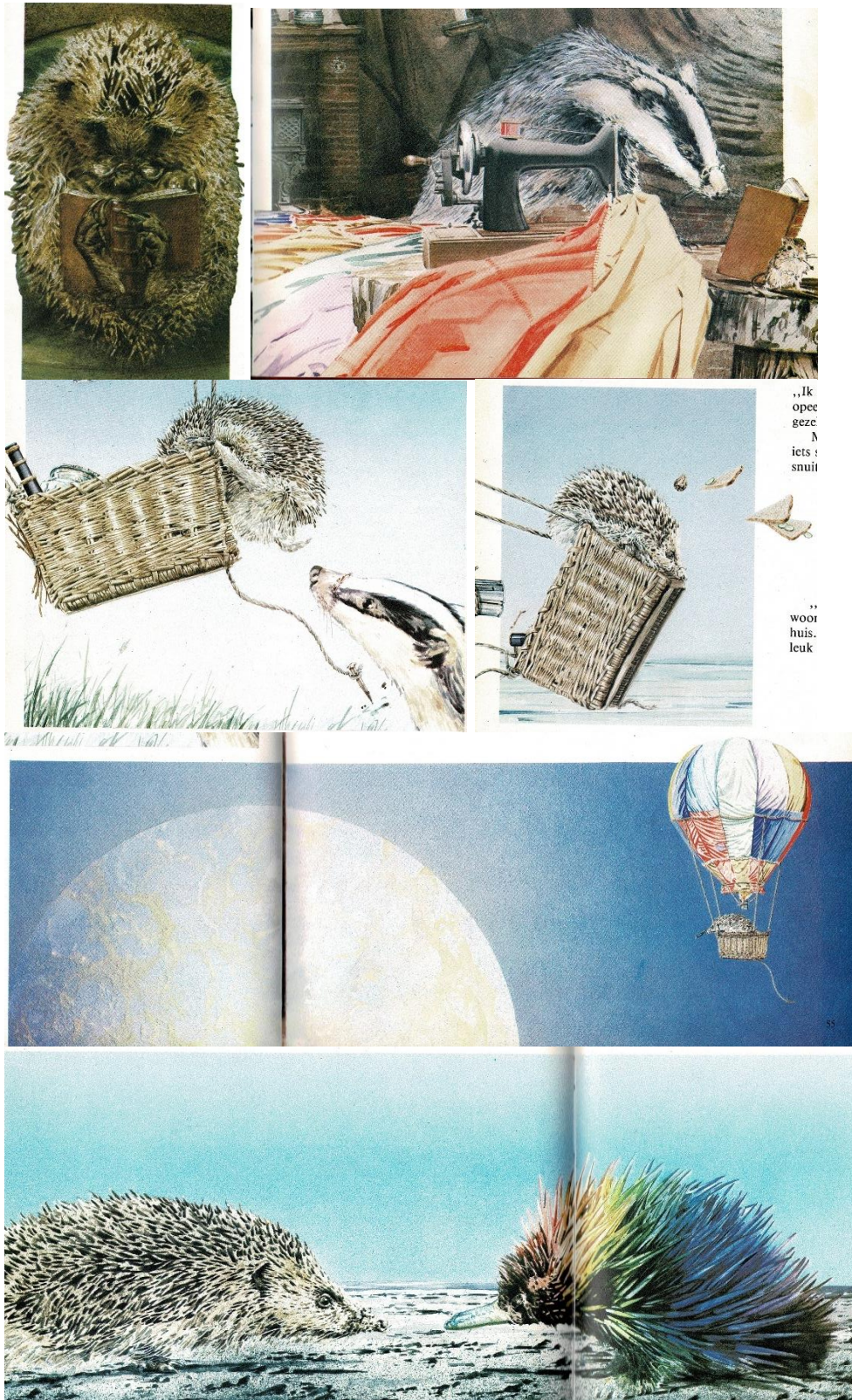

Bijlage 3 – Illustraties bij de ‘verhalen’

‘Prikkel de egel kan vliegen’

De dieren zijn realistisch getekend. Alleen Stekel, de egel van Mars heeft andere kleuren stekels. De bril die zowel Prikkel als mevrouw Stinkdier hebben, is dan juist niet realistisch. Ook de huiselijke sfeer in het hol van mevrouw Stinkdier vermenselijkt de dieren.

‘Het sterke konijn’

In dit verhaal is te zien dat de dieren in de natuur leven. De natuur is wel schematisch weergegeven. De tekeningen zijn vooral door de ogen van de dieren niet realistisch. Het konijn lijkt ook te glimlachen.

‘De picknick van de schildpadden’

De schildpadden zijn cartoonesk getekend. Ze lopen wel op vier poten, maar zitten op hun achterpoten. Ze hebben geen kleren aan, maar ze hebben wel accessoires en ze hebben menselijke attributen. Een van de schildpadden heeft make-up op en zij doet ook een poot voor haar bek als een uiting van verbazing. De schildpadden lijken dan ook gezichtsuitdrukkingen te hebben.

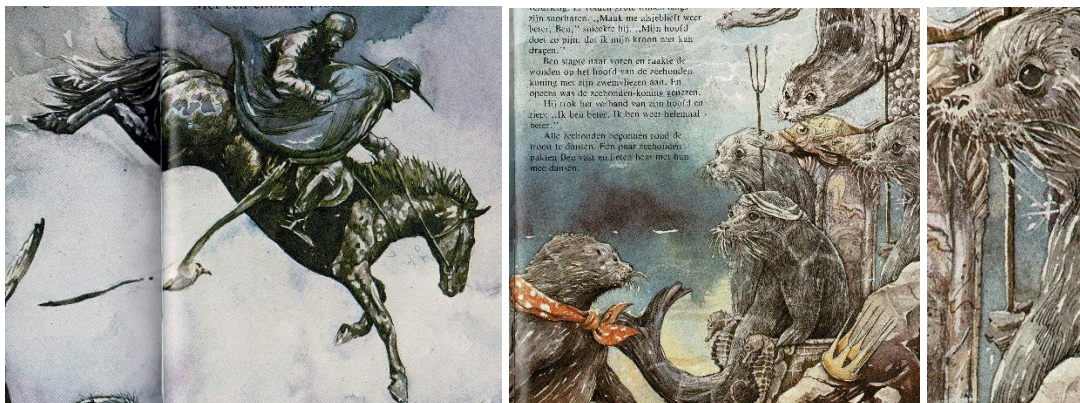
‘Meneer Spin en het gekostumeerde bal’

De dieren zijn cartoonesk getekend. Meneer Spin draagt ook gewone kleren. De meeste dieren hebben voor een menselijk kostuum gekozen, behalve meneer Beer en meneer Konijn. Ze hebben voor een ezel gekozen, maar dit kostuum is misvormd, waardoor het wordt omschreven als beest.

‘Ben en de koning van de zeehonden’

De dieren zijn natuurgetrouw getekend. De zeehonden hebben menselijke attributen. Twee zeehonden hebben een drietand vast. Bij een van de twee lijkt de vin net een hand door de manier waarop hij de drietand vast heeft. De zeehond met het sjaaltje is Ben. Zo is hij herkenbaar.

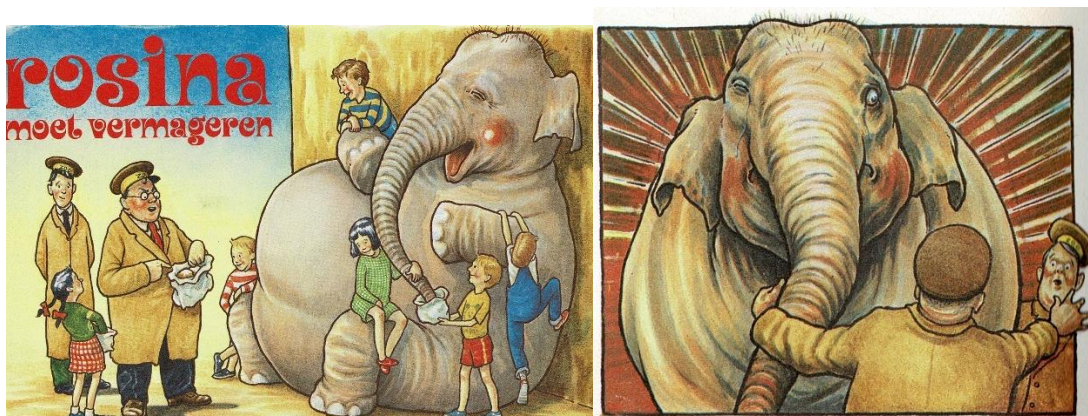
'De koning van de rivier'

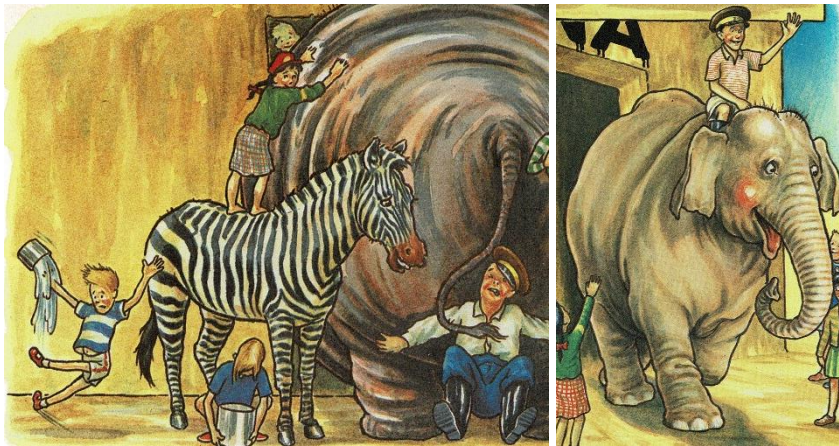
Bij deze illustraties is het duidelijk dat de dieren natuurgetrouw getekend zijn. Alleen de zwaan die zichzelf de koning van de rivier noemt, is wel groot. Hij slaat een vleugel om Suzanne heen. Ook de paarden zijn natuurgetrouw en hebben de functie van een 'machine'.

'Rosina moet vermageren'

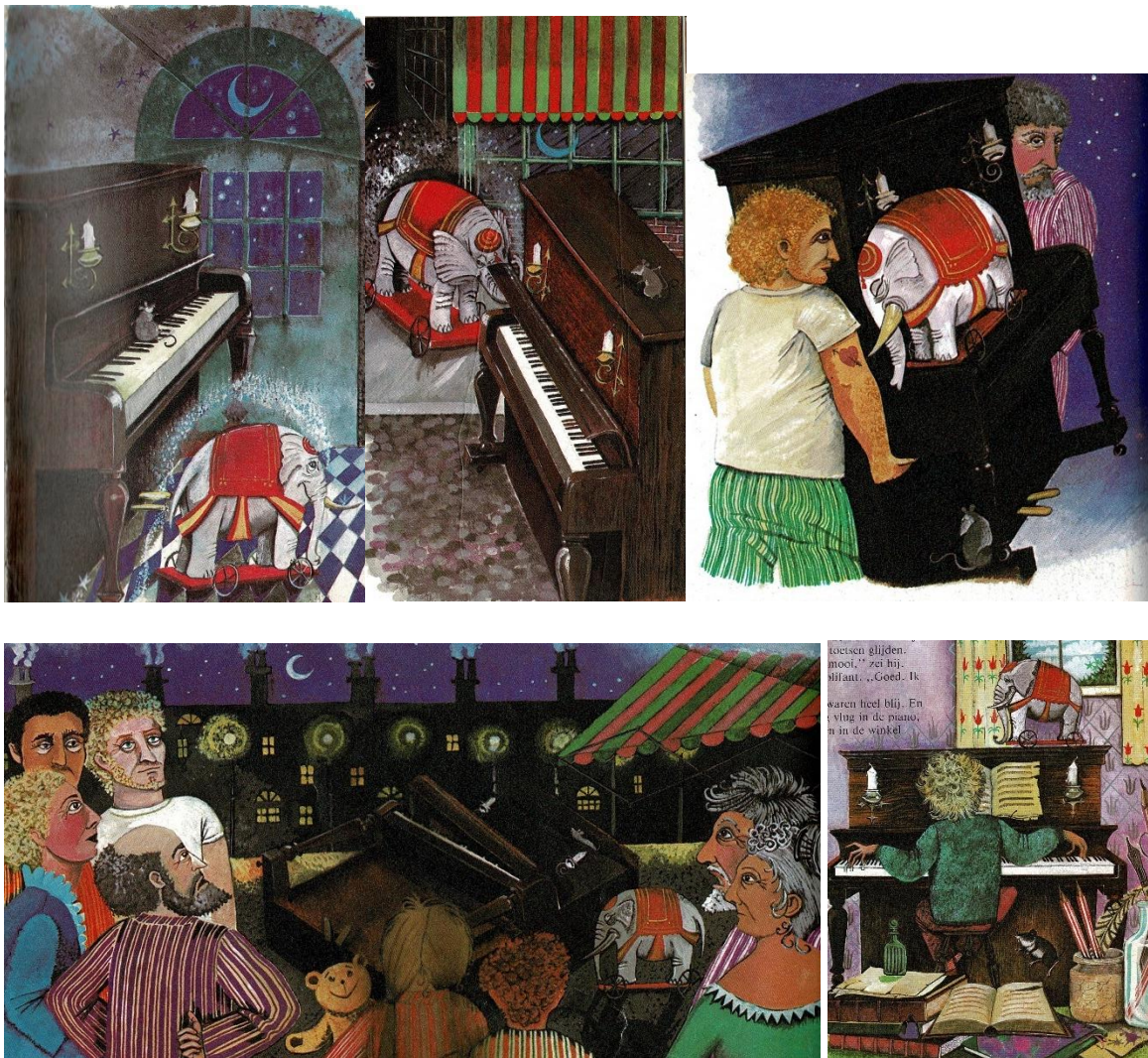
De olifant en de zebra zijn redelijk cartoonesk getekend, maar wel dierlijk. Ze staan op vier poten en hebben geen kleren aan. Daarentegen lijken ze wel gezichtsuitdrukkingen te hebben. Rosina lijkt ook letterlijk uit te buiken.

'De piano en de olifant'

De muis is cartoonesk en relatief groot getekend. De muis lijkt een soort zoekplaatje in de afbeeldingen.

Bijlage 4 – Tabel 5

Tabel 5: Gedichten en stripverhalen met dieren geselecteerd op basis van de inhoudsopgave en het voorwoord in de Lekturamareeks

Strip		Gedicht	
Titel	Boek	Titel	Boek
Prins Noggin en de Orpen	Zwaan kleef aan	De malle baviaan	De wolf en de zeven geitjes
Dodo en de pot met goud	Roodkapje	De eenzame papagaaiduiker	Vrouw Holle
Harro de Hofnar (twee delen)	Doornroosje	De uil en de poes	Assepoester
Bubbel & Borrel	Duimelijntje	De dans van de kreeften	Repelsteeltje
Super-baby	De Bremer stadsmuzikanten	De olifant	Doornroosje
Maarten, de luie mier	De onnozele hals	Een vreemd verhaal	Doornroosje
De wonderlijke reis van Manus Muis	Aladin en de wonderlamp	Een heel leuke boot	Duimelijntje
Het vreemde dierenboek	Het dappere kleermakertje	Het krekelorkest	Duimelijntje
Prins Noggin en zijn slechte oom	Tijl Uilenspiegel	Als je ooit een krokodil ontmoet	Het meisje met de zwaluwstokjes
		De herdershond	De Bremer Stadsmuzikanten
		Een malle tijger	De kleine zeemeermin
		Mijn oom Paul	Gelukkige Hans
		Als het maantje	De onnozele hals
		Ons geheimpje	Aladin en de wonderlamp